

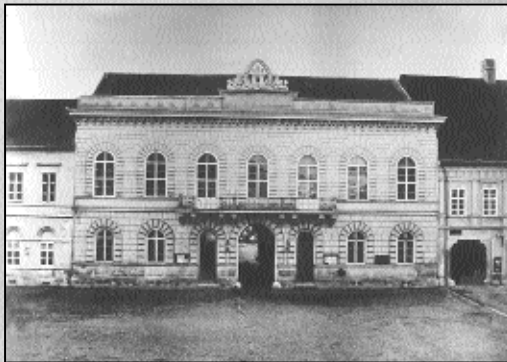
T

serie nouă • anul I • nr. 2 • 1-15 octombrie 2002 • 10.000 lei

TRIBUNA

revistă de cultură

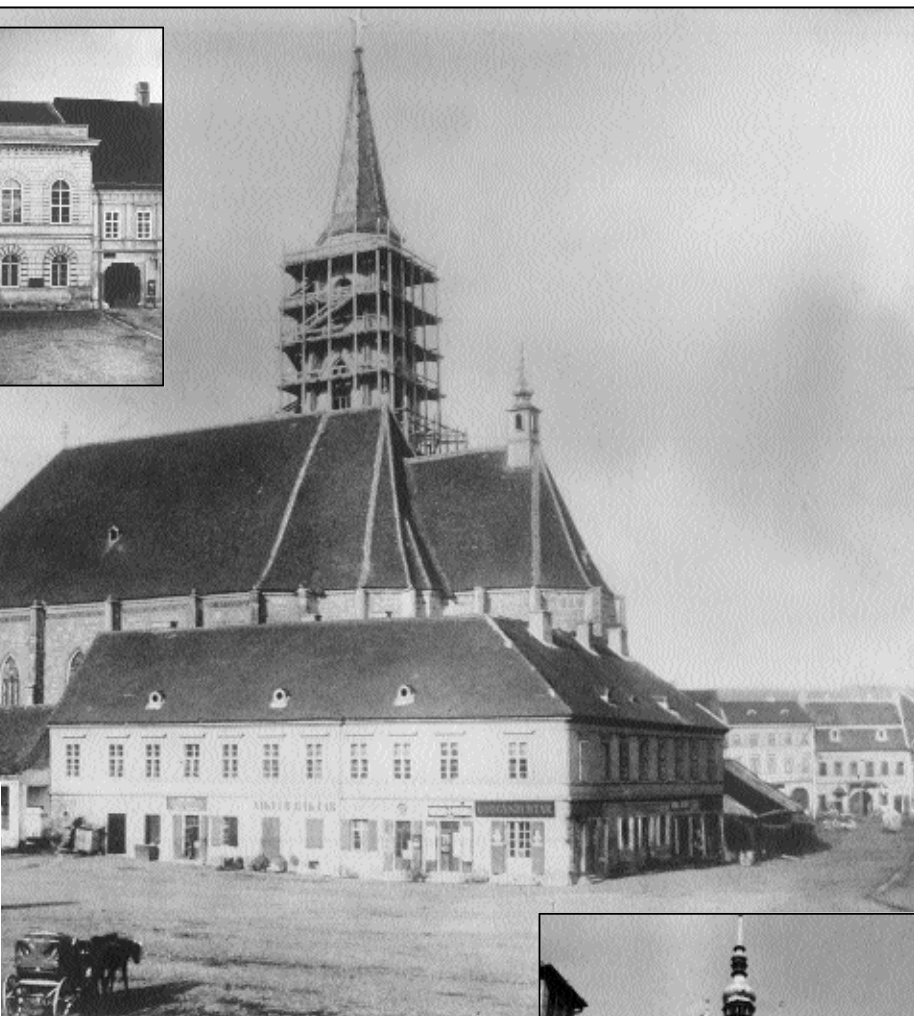
Editor: CONSILIUL JUDEȚEAN CLUJ

Ilustrația copertei:
imagini din Transilvania
(Cluj, Sibiu, Sighișoara)

TRANSILVANIA, dincolo de obsesii

Colaborează:
Mihai Bărbulescu
Alexandru Madgearu
Eva Mârza
Acad. Gheorghe Platon
Cornel Sigmirean

Interviu

Valentin Timaru:
„Slav al intuiției“,
„preot al rațiunii“

Manhattan

■ *Alexandru Vlad*

După doi ani, o vizită de o săptămână în Manhattan, New York, devine tot atât de incertă cum ar fi fost, să zicem, cu doi ani înainte de-a o efectua. Pentru că memoria este cea mai mare și mai imbatabilă creatoare de ficțiuni, după cum au observat și alții înaintea mea. Rămân însă fotografiile, instanțane de turism grăbit în care nesfârșiții zgârie-nori nu încăpeau niciodată pe verticală. Așa că până la urmă rămâne doar parterul acestora și furnicarul stradal – o lume fluidă și colorată, a cărei mișcare nu încetează niciodată, nici măcar în zori de zi. La care urechea adaugă acel zgomot inconfundabil al metropolei, sirenele mașinilor de poliție și ale ambulanțelor, dar și acesta pare mai degrabă scos din filme și din seriiale TV tip *NYPD Blue*. Iar apoi când recunoști pe ecran un colț de stradă sau o intersecție pe care le-ai bătut cu piciorul, undeva în Village, nesiguranta sporește: când ai fost acolo ai avut impresia că ești într-un film din cele prea multe văzute, iar când revezi locul în film ai pentru o clipă impresia că te afli iar în marele oraș. Apoi acestea două se contopesc.

Aeroportul La Guardia pare un labirint zăpăcitor în care trebuie să-ți găsești drumul spre ieșire trecând prin barierele caudine la care ți se verifică pașaportul și viza. Apoi urmează vama, și aici ne așteaptă niște mustăcioși în uniformă, cu ecusoane, arme și aparatură de comunicare la centură. Avem bagaje multe, în unele sunt lucrări de artă pentru expoziția celor doi artiști plastici, în altele obiectele de decor ale echipei de teatru. Iar eu am o cantitate impresionantă de țuică de prune – un comision pentru o familie de români pe care n-am întâlnit-o în viața mea. Nu știm dacă toate acestea sunt legal de introdus, ne amintim de „cazul Brâncuși”, iar eu de prohibiție.

Suntem o „duzină murdară” din România, îi spun eu mustăciosului care așteaptă să mă ia în primire. Adică o duzină de treisprezece, dacă expresia învățată în filme e valabilă. – Tu ai spus-o, nu eu! zice mustăciosul bine dispus. Și își anunță colegii care încep să ne numere în gura mare. Și cu asta iată-ne, cu munții noștri de bagaje cu tot, pe peronul lung din fața aeroportului, unde trăgeau unul după altul taximetre, mari și puternice în comparație cu automobilele europene. A fost incredibil de ușor. De altfel,

Ion Mureșan și Alexandru Vlad pe turnul de la World Trade Center

aveam să constat că peste tot ești considerat de la bun început ca fiind de bună-credință. Nici nu știi dacă s-ar fi putut face un control mai serios la acel inimaginabil aflus de oameni.

La New York am fost fericit timp de o săptămână și am rămas cu impresia că un om, care are totuși bani să se descurce, poate avea o singură problemă. Anume – să comunice. Să spună ce dorește, ce caută. Ți se răspunde imediat. Cel care vinde *hot-dogs* îți mai pune o lingură de muștar, cel care îți cere un foc îți dă în schimb o țigară, un librar nu se dă bătut până nu găsește (întâi în ordinator, apoi pe scară) cartea pe care o cauți, un negru care vinde curele cu 5 dolari bucata te sfătuiește să iei una mai lungă după ce îți măsoară dintr-o privire burta revărsată peste pantaloni. Chelnerul îți explică unde poți fuma.

Poetul Ion Mureșan a învățat și el două lucruri în englezește. Ce înseamnă *Walk* și *Don't walk*, ca să poată traversa în siguranță toate intersecțiile în lungul unui bulevard străbătut pe jos din centrul spre sudul Manhattanului. Și astfel pare convins că siguranța persoanei ține aici de o opțiune binară.

Undeva în Battery, în vecinătatea celor două turnuri gemene de la World Trade Center, ne fotografiam pe o bancă, lângă un individ de bronz care scoțosește într-o servietă deschisă de metal. Care în această epocă pare mai degrabă un laptop. Mai târziu aveam să văd omul de bronz răsturnat prin molozul infernal rămas după prăbușirea celor două turnuri. Acoperit de praf și înecat în resturi de metal și tencuială, nu-și lăsase din mâini micuța servietă. Mi-am amintit că-l luasem o clipă pe după umeri ca pe o ființă vie, cât a clipit blitzul aparatului de fotografiat. M-a trecut un fior, de parcă aș fi pierdut un prieten.

mediastil

cum, care transmite, în tandem, fotbal în direct, ascultați-i pe mai toți și veți constata că prea puțini mai vorbesc normal, firesc, cu intonații neforțate, neateutralizând, cu accentele puse acolo unde stau ele de când e limba română etc. Ți se pare, uneori, că îi auzi pe acei reporteri americani din „*zgomotoșii ani '20*” (Raoul Walsh), care vroiau și reușeau să te pună nu numai în priză, ci și pe jar prin panicatele lor relații de la descinderile poliției printre traficanții de alcool prohibit sau de la vreo reglare de conturi în locuri sordide... Atâta doar că, la noi, acel mod de a relate e folosit, de exemplu, într-un amplu reportaj consacrat universităților particulare versus cele de stat, dar și în altele la fel de palpitate. Culmea e că de-a dreptul placid, chiar dacă grav, este reporterul de fronturi, dl C.R. Tănase! Din toate acestea și din altele, pe care le las plăcerii dvs. de a le descoperi, s-a ivit epidemia de mode, cea mai arzătoare ambiție a nou-veniților în audiovizual fiind *să-se-de-o-se-beas-că* cu orice preț, ambiție care a trecut și la vor-

De pe feribotul ce se întoarce de pe Staten Island, trecând prin fața Statuii Libertății, turnurile gemene și argintii ale WTC cresc treptat până când ajung să domine perspectiva. Par că fac legătura cu cerul. Sunt ca niște simboluri ale viitorului și indeductibilității. Seara, în haosul de lumini, par ca niște scări luminoase ce duc spre cer. Imaginea care fusese pentru mine multă vreme un clișeu învie acum, supradimensionată. Cum să-ți imaginezi că s-ar putea vreodată prăbuși, îngropând sub ele mii de oameni, copii, polițiști și echipele de pompieri? Că praful păcios va dăinui zile întregi peste sudul Manhattanului, că impresionantele grinzi de oțel în formă de H vor fi scoase încă incandescente după câteva săptămâni dintr-o groapă uriașă, care se va căsca acolo unde se ridicaseră două scări gemene spre cer?

Suntem în holul enorm al turnului de la World Trade Center. Holul e atât de mare și de luminos încât am pentru o clipă impresia că sunt pe un stadion sau cumva sub cerul liber. Un cer căptușit cu sticlă și armat cu grinzi de oțel drapate în aluminiu. Urcăm niște scări largi cât o peluză, plătim la casierile de la mezanin, ne aliniem la cozi nesfârșite ce duc la lifturi. Suntem verificați, ștampilați în palmă ca la discotecă, suntem fotografiați cu amabilitate, vegheați cu camere video, numărați și scrutați cu detectoare de metal. Doar că primejdia va veni, peste câteva luni, nu de jos în sus, ci invers, adică exact din cerurile spre care se înalță cu atâta îndrăzneală giganticele edificii. Lifturi uriașe și presurizate ne duc în mai puțin de un minut mai mult de o sută de etaje. Ieșim din aceste elevatoare cu o vagă senzație de vertij și ne trezim undeva între cer și pământ, pe o platformă pe care lumea rătăcește abulică. În jur oamenii vorbesc în francezește, în spaniolă, în germană și în alte limbi. Turnul Babel. Golful de jos scânteiază în soare, Statuia Libertății pare mică asemeni unei regine de șah, vapoarele ca niște jucării lasă în urma lor o dără de spumă ca o sfoară. Vântul ne ridică părul pe cap, iar cei care au părării și le țin cu mâna. Totul e atât de suprarealist încât nu poți să nu te întrebi: ce căutăm noi aici? Nu sfidăm legile atracției terestre? Nu comitem oare un hybris? N-o să ne prăbușim ca niște Icarii în apa golfului?

Sau mi se pare astăzi că mi-am pus aceste întrebări? Am spus la început că memoria e întotdeauna creatoare de ficțiuni. Atât de bună creatoare încât, ca să mă mintă, mi-a pus în mână niște fotografii inutile.

Vorbiri

Ai stat vreodată, iubite cititorule, măcar o dată, să-ți ascuți pe cei care, profesioniști ai radioului sau ai televiziunii, sunt plătiți să ți se adreseze? Să-ți ascuți, nu să-ți auzi în timp ce treblăuiești prin casă ori la mașină sau când faci orice altceva, pe oriunde te-ai afla! Că nu-i tot aia, tot așa cum una e să te uiți, și alta să privești. Poate ai observat o schimbare, la unii radicală, a modului de a vorbi pe românește. Au dat tonul cei de la ProTV, cu ani în urmă, școlii pe meleağuri străine, dna Andreea Esca, domnișoară pe atunci, șocându-ne cu tonul acut și agresiv cu care ataca știrea sau relatarea, aproape răsindu-se la noi, cum face, mai domol, și azi; altfel – dicție perfectă și timbru plăcut. Avem de-a face cu un stil devenit modă prin copiere, dar stil. Al ProTV-ului. Ascultați-i pe dnii Lucian Mân-drută și Costi Mocanu, pe acel domn Felix nu-știu-

bitori mai vechi din ambele domenii, și tot de aici, o plăjă pe care hazliul merge spre grotesc, penibilul cade în absurd. Rămânând doar în hazliu, este unul, la radio, dintre aceștia mai vechi, unul matinal, care, deși necontaminat, îmi procură, săptămânal, dulci motive de amuzament prin dificultatea pe care o are de a citi cuvintele cu mai mult de trei silabe și prin, de-a dreptul, imposibilitatea de a rosti nume de cluburi sau de sportivi străini, deși le are scrise în fața ochilor și sunt, cele mai multe, celebre.

Dar îmi dau prea bine seama că, de fapt, nici nu prea ai cu cine să vorbești, că poate veni logopedul lui pește și lingvistul academic, ei și ele tot pe aia ar ține-o; că nu avem ce face decât să-i luăm așa cum sunt, să așteptăm să se plictisească, să revină la normal sau, mai știi, să o facă și mai a naibii. Cine poate spune? Eu, nu.

Cyclon

Transilvanismul: un produs expirat

■ *Ion Cristofor*

Un fenomen ce nu poate scăpa atenției este proliferarea revistelor de cultură ce apar în cele mai obscure localități din țară, uneori greu de găsit pe hartă. Fenomenul în sine trebuie să ne bucure, el repetând, oarecum, situația dintre cele două războaie mondiale, când se exalta un anume „localism creator“. Cum epoca era dominată de o rată ridicată a analfabetismului, apariția acestor reviste locale a avut efecte benefice în timp.

În paralel cu apariția acestor publicații, unele stimabile, asistăm la o tot mai acutită polemică în ce privește autonomiile locale și regionalizarea. Dezbaterele depășesc de cele mai multe ori domeniul culturii, virând spre politic, într-un climat de demagogie preelectorală. Capete înfierbântate hăcuiesc harta României, proclamând, cu de la sine putere, autonomia unor provincii istorice. După constituirea unor partide politice după criteriile etnice, asistăm la nașterea unor ridicole formațiuni ale „moldovenilor“, „bănățenilor“, „ardelenilor“ etc. Navigăm în apele teritoriale ale celui mai autentic Caragiale.

Alte voci propun, nici mai mult, nici mai puțin, decât mutarea capitalei în Ardeal, la Alba-Iulia, Brașov sau Sibiu. Oriunde altundeva decât într-un București balcanic, vezi Doamne, dominat de miticism... Asemenea inițiative au darul de a ne face să zâmbim. Căci aceste partituri au mai fost cântate, pe diferite voci, în alte epoci și condiții istorice. Una dintre aceste idei răsuflă, puse din nou la fiert, este și cea a transilvanismului. Mai frecventă în presa de limbă maghiară, obsesia transilvanismului revine și în unele publicații românești. Să recunoaștem că, în perioada interbelică, ideea avea oarecare noimă. În spiritul generos al Declarației de la Alba-Iulia, culturile maghiară și săsească din Ardeal s-au dezvoltat într-un benefic paralelism cu cea românească. Funcționau atunci numeroase societăți culturale maghiare și germane, care editau un număr important de reviste, cărți și publicații. Între revistele românești și cele ale minorităților etnice din Ardeal a circulat mereu un spirit de emulație. Răspândirea unor idei ale modernității s-a făcut și prin intermediul revistelor maghiare și germane din Transilvania. Să amintim aici doar publicațiile de limbă germană, precum *Klingsor* (apărută la Sibiu în 1924) sau *Friedling* (apărută la Brașov), prin intermediul căro-

Cluj, latura de nord a Pieței Unirii (1902)

ra expresionismul își face apariția într-un mediu în care rezistența la modernism era încă foarte puternică. Tot în acest Ardeal ce trăia în spiritul tradiției, în care vocea agresivă a unui dascăl conservator precum Gh. Bogdan-Duică răsuna autoritar, se va ivi reacția Cercului Literar de la Sibiu în 1943, semn al unei modernități pe deplin cucerite.

Să nu uităm că o bună parte dintre scriitorii Ardealului unit cu Vechiul Regat vorbeau curent germana și maghiara. Situația se schimbă radical după instaurarea dictaturii comuniste. Minoritatea germană are azi o pondere numerică neînsemnată la noi. Cultura minorității maghiare din Transilvania pare să urmeze îndeaproape paradigma politică, izolându-se cu o precauție suspectă, provincială în fond. Din păcate, dialogul cu confrății de limbă maghiară a devenit astăzi întâmplător. Ceva esențial din atmosfera „transilvanismului“ din

perioada interbelică s-a degradat iremediabil. Ce a mai rămas din transilvanismul de odinioară? Câte ceva din vechile complexe provinciale, câteva note folclorice minore, isteria unor provinciali care s-au „săturat de România“...

În mod paradoxal, într-o perioadă în care se vorbește până la plictiseală de regionalizare și de autonomii locale, regionalismele în cultură constituie doar un jalnic aspect al provincialismului. Ne place sau nu, „transilvanismul“ a devenit marca unui produs cultural de mult expirat. Ca orice formă de regionalism, e interesant ca folclor sau culoare locală, dar sterp ca document al unei culturi naționale. Vrem sau nu, accederea noastră la spiritul universal se petrece tot în cadrele unei culturi naționale. Soarele continuă să răsăre la București, la Cernăuți sau la Chișinău, la Strehaiia sau la Calafat. Peste tot unde se mai visează în românește.

Contribuția Transilvaniei la constituirea spiritului identitar românesc

■ Acad. *Gheorghe Platon*

În vremurile pe care le traversăm, atât de deschise revizuirilor de tot felul, în care sunt contestate multe din adevărurile „vechiului regim” (înțeles, uneori, în sensul totalității trecutului nostru istoric), considerarea drept perimată a formulării constituționale cu privire la caracterul național al statului român, propunerile de federalizare și tendința (frecvent manifestată) de a legitima desprinderea Transilvaniei din cuprinsul unității românești, invocându-se fie apartenența sa la sfera unei alte civilizații, fie opțiunile unei populații minoritare pentru autonomie parțială sau totală, stârnesc îngrijorare. De asemenea, confuziile care se desprind din aprecierea națiunii drept un produs al imaginarului social, din înțelegerea raportului creat de interacțiunea principiilor etnic și civic, prin implicațiile și concluziile care se desprind, sunt derutante nu numai pentru acei care citesc istoria, ci și pentru mulți din acei care se străduiesc să-i aprofundeze conținutul și să-i deslușească semnificațiile.

În condițiile în care timp de mai bine de trei sute de ani istoria a reprezentat pentru români un instrument de legitimare a existenței și a opțiunilor etnice¹, propunerile de revizuire a problematicii sale, făcute la adăpostul formulei de aliniere la progresele istoriografiei generale, confruntată cu mondializarea, alarmează și nedumiresc, totodată. Aceasta cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de *noua istorie* europeană, care și-a lărgit și și-a adâncit considerabil investigația și reflecția, unii din adepții noului curent se grăbesc la noi să demoleze vechea construcție, tradițională, înainte de a-i fi aprofundat conținutul și de a-i fi perfecționat instrumentele de cunoaștere.

Manualele alternative de istorie și discuția generată de apariția lor reprezintă un însemn evident al nevoii de echilibru și luciditate. Nu suntem în căutarea unei noi identități. Avem deja una, pe care trebuie s-o valorificăm și s-o înobilăm, pentru a o impune, prin curățirea de zgura superficialității, a imposturii și a ignoranței. Nu trebuie să ne construim o altă identitate, de natură să legitimeze oamenii tranziției și producțiile lipsite de reprezentativitate ale penibilei perioade care pare fără sfârșit.

Curățită de falsificările și exagerările perioadei totalitare și de intruziunile nefaste ale politicului, *noua istorie*, pe care toți o dorim și la alcătuirea căreia ne străduim să contribuim, trebuie să fie sancționată de rigoarea spiritului științific și înobilată cu sinceritatea sentimentului patriotic. Ceea ce presupune că – în dinamica apropiierii sale – deși unele noțiuni și probleme, mai vechi sau actuale, își vor schimba conținutul, în cadrul unui alt discurs, în cuprinsul actual al integrării (sau al mondializării), ea nu trebuie să-și piardă identitatea. Întregul european va rămâne, multă vreme încă, o alcătuire de state naționale. Viitorul nu poate fi decât unul singur: acela al pluralității, al heterogeniei, al diversității, al „*Europei în Europa*”². Culturile popoarelor au încă nevoie de memorie, adică de *cultură și istorie națională*.

Cu aceste gânduri, ne-am luat îngăduința să sugerăm un răspuns cu privire la rolul și con-

tribuția Transilvaniei la constituirea *identității românești*. Prin evocarea unor fapte istorice, să verificăm dacă atributele conferite Transilvaniei de istorie – *inimă sau nucleu al pământului românesc, rezervor etnic, simbol al vitalității naționale* – pot fi validate astăzi, dacă reprezintă ele realități istorice sau sunt simple și neconvingătoare invenții intelectuale, livrești.

O meditație responsabilă în acest sens poate sugera răspunsuri la numeroase întrebări ale timpului nostru, în legătură cu conținutul principal al istoriei naționale, cu organicitatea unității și a sentimentului de unitate, a părților constitutive ale spiritului identitar.

Desigur, așa cum s-a observat – de mult încă – distribuția simetrică și armonioasă a formelor de relief, *unitatea geografică* a spațiului locuit de români, situarea munților, adevărată coloană vertebrală a întregului pământ, și existența *cetății Transilvaniei* ca element central – nucleu sau inimă a pământului românesc – au avut un rol important, care nu poate fi neglijat, în studiul istoriei românești³. Geopolitica a știut să folosească, cu succes, valoarea educativă și convingătoare a hărții pentru orientarea spiritului public, pentru stabilirea strategiei naționale și pentru limpezirea ideilor oamenilor politici, de a căror decizie a depins fixarea sau mutarea frontierelor⁴.

Al. Papiu-Ilarian (pentru a ne limita la acest singur exemplu), în planul de perspectivă al unității integrale pe care l-a supus lui Al. I. Cuza, în 1860, scoate în relief – pentru prima dată, se pare – rolul Transilvaniei în strategia militară și politică a unității românești:

„Fără Transilvania, Principatele nu au viitor, duc o existență precară și dubie. Numai unirea Transilvaniei va pune fundamentul veștii perpetue a României”⁵.

Nu este locul să stăruim aici asupra valorii politice a acestei drepte aprecieri. Este de ajuns să constatăm că, în viziunea românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unirea Transilvaniei – în cadrul strategiei politice privind unitatea integrală – a reprezentat o linie prioritară. Expresia pe care a căpătat-o această strategie națională în practica politică a cercurilor conducătoare românești și în mișcarea politică a românilor în jumătatea de secol care a precedat Primul Război Mondial este cunoscută. România nu-și putea desăvârși unitatea printr-o politică agresivă, ci în urma unei redistribuirii teritoriale, elaborate de factorii politici responsabili cu stabilirea naționalităților în noua geografie politică a Europei. Spiritele trebuiau să fie pregătite în acest sens, cu sprijinul unei larg desfășurate pedagogii naționale. Evoluția situației internaționale, câștigarea independenței României și evenimentele din Transilvania, mai cu seamă, au îngăduit aplicarea, cu eficiență, a acestei practici politice. Clivajul aparent între orientarea opiniei publice și politica elitelor conducătoare – una conducându-se după prioritatea națională, urmarea

firească a instinctului și conștiinței naționale, cealaltă dând expresie necesităților politice de conjunctură – nu contrazice realitatea. Unirea Transilvaniei și a celorlalte provincii din Imperiul Habsburgic reprezenta o imperioasă prioritate strategică și politică⁶.

În preajma intrării României în Primul Război Mondial, oamenii politici români – și nu numai ei – și-au comunicat, în termeni patetici adesea, „obsesia transilvană”, rațiunile strategice și politice, dar și forța convingătoare a unui matur spirit național, care, toate, pledau în favoarea alipirii Transilvaniei la România. Nicolae Filipescu, în deplin consens cu transilvăneanul Al. Papiu-Ilarian, considera că România fără Ardeal este

„o absurditate geografică, o fâșie de pământ întortochiată și frântă în semicerc. Partea noastră e numai străntoarea dintre coama Carpaților și Marea Neagră. În granițele actuale suntem o țară fără viitor. Spre a ne împlini aici rolul european, ne trebuie bastionul care domină această pozițiune. De aceea așintim către cetatea naturală a Ardealului, către Acropola românilor. Aici e centrul, aici e lumea românismului... Aici s-a adăpostit conștiința noastră națională în vremurile de uitare de sine...”⁷

Iar N. Titulescu a dat expresie în următorii termeni aceleiași convingeri:

„România nu poate fi întreagă fără Ardeal... Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e școala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susținut viața. Ardealul e scântea care aprinde energia... e românismul în restriște... e viața care cheamă viață. Ne trebuie Ardealul. Nu putem fără el. Pentru Ardeal nu-i viață care să nu se stingă cu plăcere, nu-i sfârșire care să nu se facă de la sine. Ardealul nu e numai inima României politice... e inima României geografice”⁸.

Lucian Blaga, împărtășind emoția sa și a celor care au participat la actul Unirii din 1918, avea conștiința că la Alba-Iulia s-au pus temelurile unui alt Timp: „*Faptul de la răscrucea zilei ne comunica o conștiință istorică*”⁹. Istoricul Silviu Dragomir, la rândul său, exprimând lapidar atmosfera care a domnit pe Câmpul martiriului lui Horea și strălucirea conferită Adunării de „*covârșitoarea stăruință a ideii unice – proclamarea unității naționale*”, notează:

„Toate gândurile s-au înfrățit, toate nădejile s-au luminat, puterea de voioșă a unui întreg popor s-a încordat pentru a smulge destinului istoric această hotărâre”¹⁰.

Transilvania a răspuns afirmativ dezideratului național, prin vot plebiscitar și adeviziune afectivă deplină. „Plevna transilvană” fusese cucerită prin jertfele ostașilor României mici, care puneau, astfel, temelia României Mari¹¹.

Firește, în momentele pe care le trăim efuziunile sentimentale nu-și au rostul. Evenimentele s-au petrecut însă, ele au fost consemnate de istorie, oamenii au participat la ele, sentimentele lor au fost înregistrate și apreciate. Nu este nevoie să revenim asupra lor. Națiunea poate să fie o *invenție intelectuală*, naționalitatea însă este o *realitate istorică*, expresie practică a acestei formule teoretice.

Nu mai este necesar, credem, să reluăm discuția cu privire la temeiurile unității românești și la formele sale de expresie. Bibliografia bogată și variată¹² poate să convingă chiar și pe acei care, considerând națiunea drept o invenție târzie, a

secolului al XIX-lea, apreciază unitatea românească drept o creație de natură conjuncturală. Firește, națiunea este o construcție livrescă, intelectuală, cărturărească. Oamenii cărții s-au străduit să-i urmărească destinul în timp, să-i definească trăsăturile și dimensiunile contemporane. Ea se sprijină însă pe antecedente puternice, adânc ancorate în istorie. Pornind de la realitățile istoriei noastre, în pofida tendințelor globalizante cu care ne confruntăm astăzi, suntem convinși – împreună cu Alexandru Zub – că *națiunea*, produs organic, realizat în marele, în tainicul laborator al istoriei, nu și-a încheiat misiunea¹³. În cazul românilor – referindu-ne la raportul dintre istoria și geografia poporului și a pământului pe care-l locuiesc – suntem dispuși să admitem – limitându-ne la aspectele pe care dorim să le reliefăm și fără să absolutizăm nimic, firește – că există o legătură deosebit de strânsă, un raport complementar, limpede observabil, între aceste două componente¹⁴. Nu putem stărui aici asupra factorilor fizici, economici, sociali sau culturali care au întreținut, mereu, gravitația Transilvaniei către celelalte provincii ale Țării. Este un fenomen care s-a desfășurat de-a lungul întregii istorii. Demersul nostru sugerează, doar, câteva aspecte esențiale, expresii ale acestui proces.

Nu trebuie uitat faptul că fenomenele istorice la care ne referim, pentru a reliefa rolul Transilvaniei în constituirea identității românești și a spiritului care o reprezintă, se petrec mai târziu, după ce poporul român se formase, omogen, de o parte și de alta a Carpaților. Împrejurările istorice au determinat cristalizarea unor formații politice separate, după ce Transilvania intrase sub dominația regalității maghiare. Deși este greu de admis că, în lipsa acestei dominații, Transilvania ar fi

putut constitui nucleul unui stat unitar românesc (o supoziție dificil de argumentat pe bază documentară), este sigur însă că existența statului ungar, cucerirea Transilvaniei și dominația politică asupra celor două principate extracarpătice au influențat destinul istoric românesc, într-o manieră pe care istoriografia a consemnat-o fără întârziere.

Instituirea stăpânirii și a dominației maghiare, în pofida măsurilor de colonizare, de stabilire a unei granițe pe Carpați (care nu existase până atunci), nu a împiedicat strănsele legături existente între români, întreținute și de împrejurările istorice ce au urmat. În cadrul relațiilor reciproce dintre provinciile românești, ne-am propus să poposim doar asupra a trei fenomene istorice care reliefează rolul important al Transilvaniei în definirea și afirmarea identității, a conștiinței naționale și a ideii unității.

Legăturile populației de pe ambele versante ale Carpaților nu au cunoscut opreliști în secolele în care a fost impusă stăpânirea maghiară asupra Transilvaniei. Chiar și după aceea, când suzeranitatea regilor unguri a fost recunoscută de voievozii de la sud și est de Carpați, formațiile teritoriale românești se extindeau în Transilvania, precum Banatul și voievodatul lui Litovoi. Pentru români, munții nu au fost un element de separație, ci de unitate. După întemeiere, domnitorii români au stăpânit Țara Făgărașului, care a rămas, mereu, un ținut cu o situație particulară în cadrul regatului și al principatului. El n-a fost fărâmițat prin daniile regale, păstrând un statut și o organizare proprii¹⁵.

Progresiv dislocată și anihilată în interiorul arcului carpatic de progresele puterii regale și a nobilimii ungare, viața politică românească și-a găsit refugiu și împlinire în afara Carpaților, întâi

în Țara Românească, apoi în Moldova. Șerban Papacostea realizează o interesantă analiză a împrejurărilor în care a fost înfăptuită întemeierea Țării Românești și a Moldovei. Continuând și aprofundând cercetarea lui Gh. Brătianu¹⁶ și scoțând în relief trăsătura de *unire națională* (incipientă) între evoluțiile istorice, la capătul cărora au luat ființă cele două state românești – Țara Românească și Moldova – istoricul schițează un tablou convingător al factorilor comuni ai vieții politice a românilor de pe cele două laturi ale Carpaților¹⁷.

Este greu de afirmat care dintre provinciile românești a avut un rol mai important în acest proces al constituirii vieții statale românești, *decisiv* pentru existența noastră istorică. *Descălecatul* dă expresie unui important fenomen politic. Asemenea lui Bogdan maramureșeanul, întemeietorul Moldovei, nu este exclus ca Basarab să fie, și el, unul din nobilii din Țara Făgărașului, „care a fost, mereu, *puntea de legătură între Transilvania și Țara Românească*”¹⁸. Oricum, în aceste împrejurări, asistăm la un *transfer* sau, poate, mai corect spus, la o *infuzie* de forță politică transilvană la sud și la est de Carpați, care a întărit structurile politice românești de aici, constituind statele, devenite *punctele de sprijin naționale* pentru existența poporului român și a elitei sale sociale, exclusă din viața politică a Transilvaniei de legislația angevină¹⁹.

Firește, *întemeierea* a reprezentat doar *finalul* unui proces îndelungat, început o dată cu penetrația ungară în Transilvania, și nu e greu de imaginat – Gh. Brătianu a demonstrat-o cu argumentele științei – că transformările politice din spațiul românesc, determinate de dominația

tătarilor, la început, de aceea a ungarilor după aceea, de cucerirea Transilvaniei și marginalizarea românilor, de politica de colonizare și de extindere a stăpânirii teritoriale și a influenței politice, au avut drept consecință, printre altele, și un transfer masiv de populație, realizat în timp. Cu începere de acum și până la începutul veacului al XX-lea, când Transilvania s-a unit cu Țara, de care fusese ruptă prin cucerire armată, inima acestui pământ românesc n-a încetat să pulseze energii peste Carpați, în cele două principate, în România, apoi. Au fost împrejurări în decursul istoriei în care deplasările spre principate – spre Țară – au fost masive²⁰. În secolul al XVIII-lea, o dată cu frământările determinate de reacția împotriva trecerii unei părți a populației românești la Biserica Romei și cu represaliile asupra bisericii ortodoxe desfășurate de autoritățile habsburgice, exodul transilvănenilor spre principate îndreptăța formularea înregistrată de documente: *Tota Transilvaniae ad nos veniit*²¹. Căptușirea Carpaților Orientali și Meridionali cu sate de *ungureni* (români din Transilvania stăpânită de unguri) sau dublurile de sate transilvane constituite pe versantul sudic al Carpaților Meridionali pun în lumină nu numai vechimea și proporțiile fenomenului, ci și constanța și continuitatea lui. Este dovedit faptul că acest transfer de populație a fost făcut *într-un singur sens* – din Transilvania către cele două principate²².

Contactul permanent și pe această cale, la care s-au adăugat schimburile comerciale, realizate în cuprinsul unei economii complementare, a întretinut legături, a format sentimente, menținând Transilvania în conștiința generală a românilor. Transferul de populație a întărit spiritul identitar, ușurând percepția postulatelor conștiinței naționale elaborate de elitele intelectuale.

După ce am semnalat și acest important proces istoric, desfășurat – neîntrerupt – în timp, care a contribuit la menținerea și întărirea spiritului identitar în teritoriile care făceau parte din spațiul românesc, dorim să ne oprim asupra rolului important care a revenit *Școlii Ardelene* în edificarea conștiinței naționale românești, a spiritului identitar.

Și de această dată, asistăm la evidențierea aceluiași fenomen de colaborare între regiunile țării. Transilvaniei însă i-a revenit un rol esențial în elaborarea ideologiei naționale. În *laboratorul* său au fost finisate postulatele fundamentale pe care s-a sprijinit conștiința identității românești, nicidecum elaborate intelectual, confecționate de elită. Încă din secolul al XVII-lea, postulatele fundamentale ale identității românești, existente în subconștientul colectiv, au fost transformate în *acte de cultură*, pe care, un secol mai târziu, *Școala Ardeleană* le va preface în *acte de conștiință*, capabile să fie asimilate rațional.

Începutul acestui proces aparține secolului al XVII-lea, apreciat, pe drept, ca *secol de aur* al culturii medievale²³, în care s-au plămădit valorile naționale ale veacului modern.

Așa cum s-a observat, constatările formulate de autohtoni cu privire la *latinitatea, continuitatea și vechimea* românilor pe teritoriul vechii Dacii nu sunt descoperiri ale umanștilor străini, preluate apoi de români. Mărturiile românilor înșiși asupra originii lor dovedesc prioritatea tradiției autohtone față de teoriile savante ale acestora²⁴. Originea comună a fost cunoscută românilor din cele trei țări românești cu mult înainte de apariția cronicarilor și istoricilor veacului al XVII-lea. Cronicarii și istoricii secolului al XVII-lea au deplasat problema originii romane a românilor

Cluj

Turm care se găsea pe str. Gh. Doja (1859)

din aria tradiției în cea a istoriografiei, au conferit fundament erudit conștiinței străvechi a originii romane²⁵, ce-i distingea pe români, separându-i de ceilalți (de vecini, mai cu seamă).

Cărturarii au dat tradiției populare o expresie livrescă, intelectuală; i-au dat valoare și greutate. Produsul final nu este unul provincial, ci se referă la întregul popor român, la întregul spațiu locuit de acesta. Istoria astfel creată nu este *inventată*, ea se sprijină pe datele istoriei universale, pe istoria romanității orientale și are drept argumente limba, tradițiile, obiceiurile comune. *Națiunea română*, în accepțiunea și dimensiunile ei medievale, nu este construită sau inventată, se sprijină pe informațiile confirmate de istorie, pe realitățile timpului, cărora secolul al XVII-lea românesc, dezvoltat sub semnul Unirii din 1600, le-a dat o puternică expresie pe plan politic și cultural, mai cu seamă. Statul, prin funcțiile și obiectivele sale politice, a contribuit la întărirea sentimentului de unitate, promovat în conștiința timpului pe căi multiple.

Căderea Ungariei și stabilirea noului raport de forțe în centrul Europei au conferit atât Transilvaniei – devenită principat sub suzeranitatea Porții – cât și celor două formații românești extracarpatiche un rol important în echilibrul politic și strategic al zonei. Pe acest fond de orientare nouă, atât de mult impulsivat pe planul gândirii și acțiunii politice românești de Unirea săvârșită de Mihai Viteazul, s-a desfășurat și acțiunea culturală de care am pomenit mai sus, în cursul căreia a fost definit, mai limpede, conținutul conceptului de națiune română,

devenit, treptat, o realitate, consolidată – explicit sau implicit – fie de cele trei formații românești, în împrejurări care vizează raporturile dintre ele, fie de forțele internaționale interesate în crearea unui alt echilibru zonal.

Secolul al XVIII-lea a adus schimbări politice radicale în Europa și în zonă, modificând situația strategică și natura relațiilor internaționale. Situația politică și juridică a teritoriilor românești se modifică radical, cu impact puternic asupra conștiințelor timpului. Transilvania intră sub stăpânirea Habsburgilor, o parte din români trec la Biserica Romei. Anexând provincia, Curtea de la Viena încearcă să disloce regimul stărilor privilegiată, pentru a-și consolida dominația. În

cuprinsul politicii absolutiste a monarhiei luminate, raportul de forțe pe planul intern al Transilvaniei se schimbă. Românilor li se conferă mijloace pentru a-și defini prezența și a-și afirma rolul, în limitele noi, moderne, ale iluminismului (acceptat de absolutismul habsburgic).

În principate se instituie regimul politic fanariot. Autonomia celor două țări românești devine o simplă ficțiune; ele sunt asimilate, în fapt, provinciilor Imperiului Otoman, teritoriilor lor fiind supus unui aspru regim de dominație politică, de exploatare economică și fiscală. Bulevard de trecere pentru armatele imperiale, aflate în continuu conflict, și teatru al unor numeroase și pustuitoare războaie, amenințate mereu cu neființa, Moldova și Țara Românească, înconjurate de cele trei imperii, oscilează, dramatic, egal amenințate, între Scylla crucii și Caribda semilunii.

În asemenea condiții, continuitatea acțiunilor pe linia marelui secol al XVII-lea nu mai era cu putință. Sinteza unui întreg veac angajat în afirmarea ideii individualității etnice este realizată de Dimitrie Cantemir, prin al său *Hronic al vechimii romano-moldo-vlahilor*. Un adevărat cântec de lebadă transmis de savantul moldovean posterității, expresie a unei noi viziuni asupra problemelor fundamentale ale istoriei românilor. *Hronicul* și *Historia Moldo-Vlahică* nu sunt opere care doar prelucrează un material ideologic existent. Ele dau un fundament științific mai larg datelor cunoscute, referitoare la problematica istorică a românilor. Lucrările se sprijină pe realități sociale și politice interne, bine cunoscute de eruditul domnitor, cărora el a ținut să le dea o expresie teoretică modernă.

În noua stare de lucruri instaurată în principate, demersurile științifice nu mai pot fi continuate de autohtoni, în intenția de a-și construi armele necesare eliberării politice și spirituale. O fac străinii în locul lor, – Dionisie Fotino și Demetrios Philippidis²⁶ –, demonstrând faptul că problematica națională românească era deja înscrisă în cultura europeană a vremii. Efortul politic al românilor din principate este orientat acum spre *exterior*, cu scopul de a-și afirma prezența în cuprinsul evoluției contradictorii a „problemei orientale“.

Așadar, în secolul al XVIII-lea, efortul politic al românilor din principate este orientat spre exterior, prin apelul la puterile angajate în politica

” Transilvania, azil vecinic al naționalității române ”

europeană, cu scopul de a-și menține existența politică și a obține recunoașterea internațională, în timp ce efortul românilor din Transilvania este orientat spre interior, pentru obținerea recunoașterii „drepturilor naturale“ ale existenței lor naționale, politice, în cadrul provinciei imperiale. Ambele eforturi aveau în vedere *interesele românești*: politice și identitare.

Într-o alternanță și într-o continuitate care ilustrează convingător existența națiunii pe întregul spațiu locuit de români, scena pe care se dezvoltă problema națională românească, în înțelesurile sale moderne, se mută în Transilvania, în al cărei *laborator*, pe baza moștenirii anterioare, este elaborată ideologia națională, dezvoltată și difuzată cu metodologia și formele de expresie ale iluminismului.

Inochentie Micu își sprijină eforturile pentru obținerea drepturilor umane și politice în favoarea românilor, în acord cu dreptul natural, pe afirmarea vechimii, latinității și continuității poporului român. Mișcarea sa este politică, are în vedere doar pe românii din Transilvania, desfășurându-se în interiorul monarhiei din care provincia românească făcea parte. El pornește de la adevărurile, de la faptele de conștiință românească transformate de cărturarul secolului al XVII-lea în *acte de cultură*, sintetizate de D. Cantemir, le îmbracă în haine noi, moderne, politizându-le activ, transformându-le în arme naționale. Nimic nu este inventat sau imaginat. Totul este real, istoric, actualizat, în acord cu înțelesurile moderne ale conștiinței timpului.

Episcopul posedă manuscrisul *Hronicului* lui Cantemir, pe care-l cumpărase la Viena.

Problematika existentă în demersul politic al lui Micu este preluată, dezvoltată și difuzată în spirit iluminist – cu mijloacele promovate de acest mare curent înnoitor – de *Școala Ardeleană*, a cărei acțiune se confundă cu *mișcarea Supplex-ului*, un mare act național, care marchează – oficial, am spune – existența națiunii române.

Cu toate neajunsurile care-i pot fi atribuite – romanomania sau alterarea limbii, precum și spiritul polemic, care, prin exagerare, denaturează trăsături care definesc personalitatea românilor din Transilvania²⁷ – *Școala Ardeleană*, prin opera reprezentanților săi, *apostoli ai românismului* (după expresia lui N. Bălcescu), a răspândit, prin scrieri și prin intermediul instituțiilor școlare mai cu seamă, valorile naționale. Activitatea sa a ridicat pe o treaptă superioară tezaurul cultural al secolului al XVII-lea, sintetizat de D. Cantemir, i-a conferit credibilitate științifică, înscriindu-l în patrimoniul cultural al secolului naționalităților. Pornind de la națiunea română din Transilvania, care trebuia repusă în drepturile ce i se cuveneau în conformitate cu „spiritul vremii”, reprezentanții acestui curent înnoitor au pus în discuție existența națiunii române în întregul ei, definindu-i personalitatea și conferindu-i credibilitate istorică. Așa cum, pe drept, s-a apreciat, încercând, prin toate mijloacele, să demonstreze originea romană a poporului și proveniența latină a limbii lui, ei s-au opus oricărei încercări de a face biserica lor *mai romană și mai latină*. Un paradox aparent, care trebuie explicat prin existența conștiinței naționale²⁸.

Opera lor, cu excepția cărții lui Petru Maior *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, nu a avut răspândire largă. Scrierile istorice ale lui Gh. Șincai și I. Budai-Deleanu au fost publicate sau traduse integral abia în zilele noastre. Ardelienii însă le-au difuzat ideile pe întreg spațiul românesc, contribuind la *deșteptarea* spiritelor și la deschiderea *epocii regenerării*, a afirmării naționale.

Când, după 1821, în urma revoluției, domniile pământene au fost reinstaurate în principate, teatrul mișcării naționale s-a mutat din nou la sud și la est de Carpați.

Fără mișcarea culturală din secolul al XVII-lea din principate, fără mișcarea identitară în spirit iluminist din Transilvania secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale veacului următor, nu ar putea fi înțeleasă *explozia* națională ce a avut loc în principatele eliberate de tirania orientală și de amenințarea rusă. Fără acumularea anterioară, căreia Transilvania i-a conferit o atât de mare consistență, afirmarea națiunii române și construirea cu atâtă rezeziune a instrumentelor identitare nu ar fi fost cu puțință. Această *alternare* a mișcării politice – devenită națională, în finalitatea ei – nu ar fi fost posibilă fără unitatea sub semnul căreia s-a desfășurat întreaga istorie a românilor.

Unirea din 1918, realizată sub conducerea politică a „țărilor extracarpatice”, constituite în România Mică în 1859, a fost realizată, din nou, printr-o colaborare exemplară în cadrul unei mișcări unice, naționale.

Nu putem încheia aceste rânduri – care se vor a fi și o profesiune de credință – fără a valoriza *ecoul* ce l-a avut în conștiința contemporanilor răspândirea valorilor identitare, naționale, de către *apostolii Școlii Ardelene*, prin mijlocirea cuvântului scris și a școlii. Nu putem oferi aici decât unele mărturii ale câtorva personalități reprezentative. Ele au rămas, cu siguranță, mult mai numeroase, în arhive; unele însă, nu pe cele mai puține, s-au stins o dată cu trecerea în neființă a celor care le-au receptat și comunicat.

N. Bălcescu, unul din cei mai străluciți reprezentanți ai epocii de regenerare, aprecia că *Revoluția din 1821, consecință a „deșteptării poporului și a măturării fanarioșilor din țară”, a fost pregătită, în parte, de acea lucrare înțelegătoare ce ieși din mintea învățații Transilvaniei, azil vecinic al naționalității române*“.

Pregătirea a fost făcută nu numai prin numeroșii dascăli ardeleni care au făcut educație în principate în spirit național, ci și prin promovarea și valorificarea, în spirit național, a legăturilor strânse între oamenii trăitori în spațiul românesc. Acestea au îngăduit ca Transilvania să restituie principatelor, în haină națională, de

această dată, moștenirea românească anterioară. Așa cum Inochentie Micu a cunoscut sinteza teoretică a lui D. Cantemir, mărturisitoare a trăsăturilor identitare ale organismului românesc, Tudor Vladimirescu, promotor esențial al operei de regenerare, a început mișcarea pentru *slobozirea* poporului în deplină cunoaștere a implicațiilor naționale ale acțiunii sale. El cunoștea cartea învățatului Petru Maior, care dezbătea în spirit modern, național, problematica esențială a națiunii române²⁹. Colaborarea cu Gh. Lazăr, de asemenea, nu poate să nu confirme înțelegerea și aprecierea în comun a componentelor eliberării naționale.

Conținutul cărții lui Petru Maior, cunoscut de către tineretul din principate, – care se apropia de *anul slavei* (1830), al contactului direct cu „Europa luminată” –, a străbătut, după mărturia lui George Bariț,

„ca scânteia unui fulger toată ființa noastră; o mulțime de presimțiri și idei care dormita în noi se deșteptară deodată ca prin un farmec puternic; exaltația și fanatismul că noi suntem români și nu altceva nu avea nici un cumpăt, nu cunoștea nici un hotar”.

C. Negruzzi a învățat (adică a simțit) românește citind cartea cărturarului transilvănean, pe care M. Kogălniceanu îl asemăna cu „un nou Moise... care a deșteptat duhul național” și căruia îi datorăm „impulsul patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii a vechii Dacii”³⁰.

În această alternanță istorică seculară, de contribuții succesive și întregitoare, din care, la începutul secolului al XIX-lea, s-a constituit întregul național românesc, Transilvaniei i-a revenit un rol major. Prin *Școala Ardeleană* mai ales, ea a oferit un sens și o justificare, în spirit modern, mișcării politice românești, contribuind, esențial, la însușirea alfabetului național, la formarea conștiinței naționale generale, românești. Atât să fi dat Transilvania și ar fi fost de ajuns pentru a justifica prezența ei statornică în gândurile și sufețele acelor care simt și făptuiesc românește.

NOTE

1. Dând expresie acestei nevoi continue de autodefinire etnică – deși într-un sens care nu coincide, exact, cu cel național, românesc – Katherine Verdery notează că „*timp de peste trei secole, est-europenii au folosit istoria și interpretarea ei pentru a vorbi de relațiile cu vecinii și despre identitatea lor națională*”. Cf. *Compromis și rezistență în cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1994, p. 206.
2. Cf. *Secolul 20*, nr. 10-12, 1999, 1-3, 2000. Numărul este intitulat, sugestiv, *Europele în Europa*, fiind consacrat problematicii complexe a integrării.
3. R. NEZHAMMER, *Vitaoarea hartă a României*, București, 1910; GEORGE VĂLSAN, *Conștiința națională și geografie*, Cluj, 1937; AL. RĂDULESCU, *L'unité de la Roumanie du point de vue de la géographie humaine*, în *L'unité et les fonctions du pays et du peuple roumain*, București, 1943; G. BRĂȚIANU, *L'unité et l'individualité du pays roumain du point de vue de la géographie physique*, *Ibidem*.
4. GHEORGHEI BRĂȚIANU, *Geopolitica – factor educativ și național*, în vol. *Cuvânt către români*, ediție ION TODERAȘCU, Iași, 1996, p. 73-76.
5. *Memoriul istoricului a fost publicat în Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1882), p. 134-146. Apud V. CURTICĂPEANU, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în vol. *Cuza-Vodă. În memoriam*, Iași, 1973 (sub redacția lui L. BOICU, GH. PLATON, AL. ZUB), p. 431.
6. Cf. GH. PLATON, *Intrarea României în primul război mondial. Premisele opțiunii*, în Academia Română, *Memoriile Secției de Științe Istorie*, seria a IV-a, t. XII, 1987, p. 45-54. În fața Comisunii Afacerilor Române – la Conferința de Pace de la Paris, la 22 februarie 1919 – Ion I.C. Brătianu a dat expresie în următorii termeni obiectivelor geopolitice românești: „Nu putem concepe existența neamului românesc fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre și Tisa căci ne desparte de elementul slav. Basarabia este pentru noi intrarea casei noastre” (GHEORGHEI I. BRĂȚIANU, *op. cit.*, p. 73).
7. *Marea unire a românilor în izvoare narative*, ediție de STELIAN NEAGOE, București, 1984, p. 326-327 (cuvântare rostită la Iași, la întrunirea „Ligi Culturală”, la 15 martie 1915).
8. *Ibidem*, p. 684-686.
9. *Ibidem*, p. 150.
10. *Ibidem*, p. 277. Într-un articol inserat în ziarul *La Roumanie*, în nr. 4, din 17 octombrie 1918, istoricul I. URSU dădea astfel expresie sentimentelor generale românești: „Prin intrarea în război, România n-a urmărit o politică imperialistă; n-a urmărit decât țelul legitim de a da o formă politică unității suferențe care a existat dintotdeauna între cele două emisfere ale Carpaților, punând astfel bazele unui stat având un centru natural predestinat în forțărea munților”. Cf. IOANA URSU, DUMITRU PREDĂ, *Biografia unei conștiințe – Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 197.

11. Ciuntirea Transilvaniei, în 1940, în urma Dictatului de la Viena, a prilejuit reacții la fel de semnificative, de natură să reliefeze locul Transilvaniei în conștiința românească. Un contemporan își împărtășește sentimentele în următorii termeni: „*Transilvania nu e pentru noi numai o expresie statistică. Transilvania e leagănul neamului nostru. Cu Transilvania sfâșiată în două nu se rupe numai pământul unei țări, ci se înmormântează o istorie românească de atâtea ori seculară și se despică însăși sufletul frământat al unui neam fără noroc, iubitor de lege și însetat de dreptate*”.
- Nu este, acesta, un protest, o încercare de legitimare istorică asupra pământului românesc, ci doar expresia unui sentiment propriu contemporanilor. Este o voce care exprimă convingeri care aparțineau întregii colectivități românești. Confesiunea este făcută de Ion Lugosianu, fost ministru al României la Roma. Apud MILTON G. LEHNER, *Ardealul, pământ românesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 394.
12. Începând cu sinteza lui GHEORGHE I. BRĂȚIANU (*Originile și formarea unității românești*, ediția lui ION TODERAȘCU, Iași, 1998), scrisă în 1943, cu documentatele studii ale lui NICOLAE STOICESCULUI (*Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983), ale lui ION TODERAȘCU (*Unitatea românească medievală*, I, București, 1988) și până la elegantul studiu consacrat de IOAN-AUREL POP *Nașterii române medievale. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, doritorii pot să afle răspunsuri autorizate la întrebările lor, precum și o bibliografie capabilă să satisfacă cerințele informației istorice moderne.
13. AL. ZUB, *Apelul la simbolari*, în revista 22, IX, 1998, nr. 4 (414).
14. Geograful I. CONEA, reliefând raportul – pe care îl absolutizează – constată că „*nu există istorie și nu există popor care să fie așa de mult expresii ale pământului lor, cum este istoria românească și cum este poporul român*”. Cf. *Geografie și istorie românească*, s.a., p. 42.
15. D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI-XVII*, în vol. *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, 1991.
16. GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945.
17. Deși într-o dublă ipostază (Țara Românească și Moldova), statul românesc a apărut ca instrument de apărare a unei națiuni în devenire împotriva tendințelor de dominație directă și de subordonare națională ale unei puteri străine. Succesul final al celor două state a fost consacrat pe plan internațional prin recunoașterea autonomiei ecleziastice – căutată, la început, în direcția Romei, care însă nu a putut înfrânge opoziția Regatului Ungar – și legitimată de Bizanț, care a consacrat autonomia celor două state o dată cu înființarea mitropoliilor lor. Cf. ȘERBAN PAPACOSTEA,

- Geneza statelor feudale în evul mediu românesc*, Cluj, Editura Dacia, 1988, p. 130.
18. D. PRODAN, *op. cit.*, p. 19.
 19. ȘERBAN PAPACOSTEA, *op. cit.*, p. 96 (*Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania în noi izvoare*).
 20. ȘT. ȘTEFĂNESCU, *Mișcări demografice în țările române până în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 187-207.
 21. Apud D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 211.
 22. IDEM, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, cu o prefață de I. IUPAȘ, Sibiu, 1944.
 23. Cf. ADOLF ARMBRUSTER, *Românitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Academiei, 1972.
 24. ȘERBAN PAPACOSTEA, *Conștiința romanității la români în evul mediu*, *loc. cit.*, p. 223.
 25. *Ibidem*, p. 226-230.
 26. Primul a publicat la Viena, în 1818-1819, o *Istorie generală a Daciei sau Transilvaniei, Terii Muntenesti și a Moldovei*, iar cel de al doilea, la Leipzig, în 1816, o *Istorie a României*, căreia i-a adăugat și o *Geografie*. Pentru detalii, cf. CLÉOBULE TSOURKAS, *Les historiographes grecs de l'époque phanariote et les problèmes fondamentaux de l'histoire roumaine*, în vol. *Symposium. L'époque phanariote*, 21-25 Octombrie, 1970, à la mémoire de Cléobule Tsourkas, Thessaloniki, 1974, p. 444 și urm.
 27. SORIN MITU, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997, *passim*.
 28. Cf. KEITH HITCHINS, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 68.
 29. NICOLAE STOICA DIN HAȚEG, *Cronica Banatului*, ediție de D. MIOC, București, Editura Academiei, 1969, p. 63-64.
 30. *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 1/1839. Apud VASILE NETEA, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Editura Albatros, 1980, p. 96-98.

Arheologia funerară în Dacia romană

■ Mihai Bărbulescu

Prin ritualuri specifice, toate societățile marchează momentele fundamentale ale ciclului biologic și social: nașterea, maturitatea, căsătoria, moartea. Dacă primele enumerate aici lasă rare și greu detectabile urme arheologice, tot ceea ce are relație cu moartea produce un abundant material de studiu arheologicului.

Moartea, marea trecere spre necunoscut, este însoțită de gesturi și semne care vor să exprime viața pământească la întâlnirea cu incertitudinile unei alte existențe. Patrimoniul simbolisticii funerare este expresia complexă a nivelului economic și social, a rangului individului, expresia funcțiilor materiale și ideologice ale obiectelor, ale reprezentărilor și practicilor colective. Nu era altfel, firește, nici în primele secole ale mileniului I, în Imperiul Roman, dacă privim lucrurile globale, dincolo de diferențele specifice unei anume etnii – de regulă nu foarte pregnante – existente în spectrul larg și generalizat al ideologiei funerare.

Acest simbolism relevat prin gesturi, imagini și practici consemna o *sumă de paralele*. Cercetătorul le va desluși în morminte, în artefacte, în literatura antică, în epitafuri și în ornamentica monumentelor funerare, întreprindere nu tocmai ușoară, câtă vreme avem adesea a face numai cu aluzii. Simbolistica nu e domeniul care să se „citească” dintr-o suflare ori care să se dezvăluie unui ochi superficial.

Mai întâi, *viața omului în relație cu viața naturii, cea vegetală și aceea a regnului animal*. Pământul generator și roditor e buna mamă, iar renașterea vegetației provoacă neîncetat o speranță soteriologică. Semintele din morminte, frunzele iederei, ale acantului ori conul pinului veșnic verde, motive simbolice atât de frecvente pe monumentele funerare, fac trimitere la viața eternă, întărită și prin eschatologia dionisiacă. De altfel, accesoriile lui Dionysos-Liber, vița de vie, *kantharos*-ul, *thyrsos*-ul, se înscriu printre motivele funerare obișnuite. La *aeternitas* fac aluzie personificările anotimpurilor ori acei *erotes* cu ghiurande, veșnicii copii într-o eternă primăvară. Evocarea cu insistență a vitalității plantelor și animalelor (vița de vie care reînvie mereu, ciorchinii de struguri, coroane vegetale, flori diferite, cumuni de laur, păsări diverse, eleganții păuni, forța maiestruoasă a leilor, delfinii jucăuși și salvatori) sugerează speranțele lumii de dincolo. În acest context, femeia înfățișată cu o pasăre moartă în mână pe o *aedicula* din Napoca rămâne o imagine insolită, căci în fața morții oamenii preferau să așeze simboluri ale vieții. Acestea animează, recrează și amintesc viața terestră, o proiectează în incertitudinea viitorului.

Apoi, *moartea văzută ca o călătorie*, fie spre neagra împărăție subpământeană a lui Hades, fie spre bolta nemărginită a cerului. Se puteau imagina și alte variante, călătoria spre „insulele fericitorilor”, spre care defunctul e însoțit de un adevărat cortegi de sileni și bacante, tritoni, nereide și delfini.

Pentru călătoria în Hades era nevoie de obolul pentru Caron, ceea ce se transpune în practica funerară prin depunerea în mormânt a unui bănuț de mică valoare. Doi zei însoțesc sufletul și speranța în această călătorie, unul în mod direct – Hermes/Mercurius *psichopompos*, care conduce sufletul în fața stăpânilor lumii de dincolo, altul la modul ideal – Hercules, cel care a înfrânt Moartea și a reușit să se întoarcă pe Pământ, *călătorie unică prin sensul său invers*. Deși era limpede că

nimănu-i nu-i este permis să facă acest drum îndărăt (Orfeu este unul din pușinii care l-a făcut, și acesta *singur*, fără Euridice, dar Orfeu nu era de sorginte cu totul pământească), Hercules rămâne un model. Cei doi zei (primul, zeu dintotdeauna, al doilea – devenit zeu din muritor ce era pentru însăși această faptă deosebită, învingerea Morții) apar alăturați pe monumente sepulcrale din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa ori Napoca, unde Mercurius e însoțit de cocoș, pasărea apotropaică la al cărei cânt se destramă tenebrele și fug demoniile nopții, iar Hercules este însoțit chiar de Cerberul pe care l-a adus temporar pe Pământ.

Dacă Hercules și Mercurius fac aluzie la un Hades subpământean, la un Infern clasic, alte imagini de pe monumentele funerare trădează concepția sufletului aerian, poate și sub influența filosofiei neostoice. Speranța eternității cerești pentru suflete este ilustrată de personificarea Vânturilor, căci acestea trebuiau să împingă sufletul spre astre ori spre Lună, ținta *călătoriei*. Sufletul se îndreaptă spre sejurul celest purtat de un car, de o barcă, de un cal, de o pasăre, folosind o scară. Ne aflăm pe timpul când Marcus Aurelius se întreba (în *Către sine*)

„dacă sufletele supraviețuiesc, cum le încape aerul, din veșnicie, pe toate? Dar pământul cum cuprinde cadavrele celor care au fost îngropați în el din veșnicie?”.

Ecoul doctrinei neostoice îl surprindem la Tibiscum, unde un anonim pune să i se scrie pe piatra de mormânt *terra tenet corpus, nomen lapis atque animam aer...* („pământul ține trupul, numele este pe piatră, iar sufletul se află în aer...”). Disocierea tranșantă proclamată de inscripția tibiscensă între sufletul nemuritor înălțat în văzduh și corpul care zace în pământ o reîntălim exprimată epigrafic și în alte zone ale Imperiului Roman. Ea este sorginta simbolismului sideral pe monumente funerare. În același timp, ofrandele depuse în morminte, la înmormântare ori ulterior, ne reamintesc credința într-o post existență în întune-

cimea mormântului ori în regatul subpământean al lui Hades. Ideea nemuririi sufletului aerian pare a conviețui cu aceea a sălășluirii trupului în mormânt. Fiecare era liber să creadă într-una ori în alta din aceste teorii eschatologice sau să le amestece în forme ce i se păreau convenabile, cu atât mai mult cu cât încercările de conciliere n-au lipsit nici din intențiile filosofiei.

Așa cum întoarcerea din cealaltă lume este imposibilă, nici *evitarea marii călătorii* nu este cu putință. Copilul reprezentat pe lespeda funerară de la Potaissa o imploră în zadar pe teribila Moiră Clotho, *torcătoarea*; lungimea firului vieții doar Destinul o cunoaște și o hotărăște, un Fatum necruțător. Într-un epitaf de la Gherla vedem pe resemnații părinți ai tinerei Aelia Ingenua constatănd doar, cu durere, *plus Fata veterum* (ca să trăiască „mai mult, n-au vrut Parcelé”). Numai morțile socotite injuste (violente ori premature) puteau să provoace un rar gest de revoltă: se înălțau palmele cu podul îndreptat spre privitor și degetele ușor răsfire, așa cum apar pe acrotera unui sarcofag din Apulum, semn al protestului, invocare a răzbunării divine asupra ucigașului ori strigăt plin de obidă la adresa unei Soarte nemiloase, care părea astfel a fi muștrată ori chiar învinuită.

Moartea e somn și noapte, căci însăși personificarea morții (Thanatos) e frate geamăn cu personificarea somnului (Hypnos), copiii Nopții (Nyx). Antiteza lumină-întuneric (zi-noapte) este antiteza viață-moarte. Moartea nu este doar somn, ci și liniște și frig. Unele mituri redată pe monumentele funerare sunt legate tocmai de somn și trezire (de pildă, Artemis și Endimion). Micile genii sculptate pe sarcofagul cu inscripție versificată de la Romula, al lui Aelius Iulius Iulianus, sunt niște copii scufundați într-un dulce somn, pe pat de frunze, cu o coroaniță în mână și bulbi de mac adormitor în păr, încât evocă mai degrabă geniile „sommului etern” decât pe Thanatos.

Moartea e odihna veșnică, iar mormântul e spațiul destinat acesteia. La Tibiscum, Publius Aelius Ulpius își inscrie pe epitaf *hanc sedem longo placuit sacrare labori / hanc requiem fessos tandem qua conderet artus* („acest lăcaș hotărât-a să-l închine trudei

Cluj
Dezvelirea monumentului Matei Corvin
(autor Fadrusz János, 1902)

sale-ndelungi / în loc de odihnă să-și pună istovitele mădulare la urmă). Mormântul e prevăzut cu diverse obiecte care-i vor servi decedatului. De aceea o tânără femeie din Callatis își lua cu ea în sarcofag, în al doilea veac după Hristos, nu doar bijuteriile superbe, nu doar coronițele de flori depuse de cei dragi, ci și cinci perechi de sandale, o lucernă de bronz cu suportul ei, trusa de parfumi, ustensilele folosite în cosmetică, oglinzile, un ac de cusut, un fus, lingurițele, chiar și un mic instrument muzical cu corzi... De obicei însă ofrandele funerare se reduc la vase cu alimente și băuturi, cărora li se poate adăuga un opaț pentru luminarea căii spre cealaltă lume și obolul pentru trecerea Styxului.

Ideea *morții ca ruptură în existență* se traduce în lumea materială prin distrugerea intenționată a unor obiecte care au aparținut defunctului și care se depun în mormânt. Această *ruptură* se răsfrânge și asupra rudelor celui mort. Ritualele funerare (expunerea cadavrului, banchetul, înmormântarea, sacrificiile periodice) au ca scop restabilirea normalității în familia decedatului. Cât timp este doliu în familie, romanul e impur; pentru a redeveni pur trebuie îndeplinite ritualuri de purificare (de pildă, băi rituale).

Viața e luptă, de aceea atât de adesea monumentul funerar din Dacia îl arată pe Hercules în luptă cu leul din Nemea, alteori înfățișează lupte de gladiatori. Mortul e războinicul, iar când *scenele de vânatoare* iau locul celor de război, substituția se face în temeiul omologiei vânatoare-război, care implică omologia fiară-inamic. Sub chipul „Cavalerului Trac” pe pietrele sepulcrale trebuia înțeles decedatul, înfățișat la vânatoare ori întorcându-se de la vânatoare. Războinicul victorios devine vânătorul care învinge fiara, adică stăpânește și controlează, elimină forțele răului care amenință lumea. „*Acum să venim la brâul superior*” – descria Odobescu, fără sesizarea sensului simbolic, dar cu savaore, cu peste 125 de ani în urmă, celebrul sarcofag „Ghica”, de la Romula ori Sucidava –

„pe care jur-împrejur se zăresc, sub ștersura rozătoare a timpului, vreo douăzeci și patru de animale, vreo trei sau patru bărbați, toți în pozițiuni foarte animate, și poate încă și câțiva copaci. Animalele par a fi lei, mistreți, cerbi și tauri sălbatici, atacați cu furie de câni colosali și pândiți sau izbiți de către vânători... Oare nu vom fi având aicea reprezentarea unia din acele scene vânătorești, care negreșit se petreceau adesea în pădurile Daciei, între colonii romani și boarii uriași... ce au lăsat și până azi creștetul lor fioros în stema Daciei răsăritene?”

În fapt, vânătoria, bălăile mitice, isprăvile lui Hercules fac aluzie la o calitate a defunctului, la *virtus*. Comparația cu Hercules este justificată prin probele vieții pe care și mortul a avut a le înfrunta. Dacă viața e o luptă, plină de încercări, nenorocitul silen Marsias concentrează toată durerea vieții pământene. În decolul unor monumente funerare din Dacia, ca pretutindeni în lumea clasică (la greci, în imaginile de pe cistele de bronz etrusce ori la romani), Marsias legat de copac își așteaptă, resemnat, supliciu, jupuirea de viu. La urma urmei, pedeapsa nu i se trage din pierderea concursului muzical cu Apollo, ci pentru că a *îndrăznit* să-l provoace pe Zeu.

Aluzii se fac apoi și la calitățile intelectuale ale defunctului. Muze și filosofi îl înconjoară pe superbe sarcofage de aiurea. În Dacia, mai mo-

Cluj
Str. Gh. Doja (1923)

dest, cel care și-a comandat imaginea definitivă, a sa și a soției sale, în altorelieful de la Zam, dorea să apară în ochii posterității ca un *mousikos aner*: are sulul de papyrus, inel sigilar și *theca calamaria* la brâu. O fi fost cu adevărat un om cultivat sau a trișat puțin?

Moartea e *schimbare*, e *marea trecere*. Plecarea spre – și intrarea – într-un alt tărâm este sensul întruchipat de gestul bărbatului care sare în apă, care plonjează în necunoscut la Paestum, în veacul V î. Hr. *Răpirile* au aceeași încărcătură simbolică. Spre necunoscut se îndrepta Europa, pe care o piatră sepulcrală de la Micia o înfățișă, șapte secole mai târziu, pe spinarea taurului (adică a lui Zeus) în galop, care o răpea, ducând-o spre unirea cu zeul. *Transformarea*, uneori radicală, chiar într-o ființă aparținând altui regn, ascunde aceeași semnificație. Pe o lespede funerară din Potaissa o vedem pe nimfa Daphne pe punctul de a fi ajunsă de Apollo și care, pentru a scăpa de urmăritor, se transformă treptat în dafin. Nimic din brutalitatea morții, doar alegorii.

Orașul morților, cimitirul, este precum cel al viilor, are străzi, grădini, incinte, mausolee-case, fiindcă lumea morților reflectă lumea celor vii. Vilelor somptuoase le corespund mausoleele, iar locuințelor modeste – mormintele pe măsură. Sarcofagul lui Aelius Iulius Iulianus e „casă” (*domus* în epitaful), iar capacele unor sarcofage imită forma acoperișului și a țiglelor. Stelele și altarele funerare reproduc adesea elemente arhitectonice, frontoane pe pilăștri ori coloane, și ce este *aedícula* dacă nu o mărunță căsuță?

Contrar a ceea ce se întâmplă în epoca modernă, când cimitirul caută un loc liniștit, la romani orașul morților este lipit de acela al viilor, strada de îndată ce iese din oraș se transformă în artera principală a necropolei. „*Cimitirul, un drum flancat de două rânduri de tăceri*” (Lucian Blaga, *Cimitirul roman*). În felul acesta se păstra un contact permanent între vii și cei dispăruți.

Sărăcimea se asocia în colegii funeraticii, pentru a-și asigura funeralii decente, ceremoniile periodice și chiar un loc de mormânt. Cele mai modeste locuri erau în *columbaria*, unde fiecare membru al unei asemenea asociații căpăta un mic spațiu pentru urna cinerară, acoperit cu o placă pentru epitaful. În Dacia nu s-a descoperit, deo-

camdată, vreun *columbarium*, dar poate că tocmai asemenea locuri (*loculi*) dintr-un *columbarium* nu mai erau disponibile la Alburnus Maior, încât un colegiu funeraticiu de acolo se dizolva în anul 167. Pentru cei care se înhumau se construiau cutii ieftine din cărămidă (cărora ne-am obișnuit să le spunem – oarecum impropriu – „sarcofage de cărămidă”) sau se improvizau cutii din lespezi de piatră, bucăți din mai vechi monumente funerare, luate din același cimitir, de la morminte abandonate, de care nu se mai îngrijea nimeni; cei cu mai multă dare de mână își comandau din vreme sarcofage din piatră, unele simple, destinate îngropării în pământ, altele bogat ornamentate, de regulă pe o singură parte, prevăzute și cu inscripție, expuse vederii în vreo nișă, într-un mausoleu sau într-o incintă funerară. Ansamblurile funerare pretențioase, despre care avem unele indicii materiale și în provincia Dacia, cuprindeau mausolee cu grădini și incinte, monumente, *tridinium* pentru banchetele rituale, fântâni, bănci (*scholae*) pentru odihnă, spații pentru sacrificiile funerare. Trimalchio dorea ca mormântul său să aibă (în talmăcirea lui Eugen Cizek)

„o sută de picioare în față și două sute de picioare în adâncime. Doresc să fie fructe de tot soiul pe lângă cenușa mea și viață de vie din belșug. Tare e prost să ai în timpul vieții case dichisite și să nu te îngrijești de cele unde trebuie să locuiești un răstimp mai lung”.

Pomenitul sarcofag al lui Aelius Iulius Iulianus era așezat la Romula *inter pampinea virgulta et gramina laeta / umbra super rami virides ubi densa ministrant* („*între tușuri de viață și desfătătoare verdeață / unde stufoasele ramuri l-acopăr cu umbra lor deasă*”), cum glăsuiesc versurile epitafului.

Reflectând bogăția ori sărăcia (lamentația creștină va defini, în puține și superbe cuvinte, *deșertăciunea* – în mormântul împăratului și al săracului se găsesc numai oase goale), oricum, *mormântul este loc de cult privat*, el aparține Zeilor Mani și dreptul de proprietate al familiei este garantat de cetate. Cu excepția celor ale nou-născuților, toate mormintele trebuie să se găsească în afara limitelor sacre ale orașului. E una din puținele reguli străvechi, păzită cu strânicie. După romani, *barbarii* (adică migratorii) își presară mormintele peste tot, în castre, în orașe, printre clădiri în picioare ori ruinate, ca unii ce sunt străini de această lege. Exemplele nu lipsesc

în Dacia. Cum ritul (incinerare ori înhumare) folosit de romani varia, el nefiind *nici determinant al ideologiei funerare, nici determinat de aceasta*, numai îngroparea defuncțiilor a rămas întotdeauna o obligație generalizată.

Într-adevăr, după incinerarea practică în epoca arhaică, începând cu secolul VI î. Hr. mai obișnuită devine înhumarea. În veacul I î. Hr. incinerarea se răspândește din nou la romani, pentru ca înhumarea să revină mai ales în a doua jumătate a veacului II d. Hr. Aceste variații nu depindeau de o credință specifică, nu sunt urmarea unor transformări succesive în planul religios propriu-zis ori în planul credințelor funerare, ci pornesc din modificările practicilor tradiționale. La urma urmei, chiar și în cazul incinerății, resturile de la rug *se îngropau*, deci ceea ce s-a schimbat de vreo două-trei ori a fost numai modul de distrugere și transformare a cadavrului în oseminte neperisabile, sarcină ce revenea fie focului, fie pământului. Rezultatul final era același: sufletul eliberat de corp (într-un mod sau altul) va ajunge pe malul Styxului.

Dacă ritul poate să varieze și este mai puțin important decât am fi înclinați să credem, cu atât mai mult ritualul, obiceiurile funerare, variază chiar de la familie la familie, conform unor tradiții proprii. De aceea unele practici funerare (de pildă, depunerea în morminte a lucernelor ori a „obolului lui Caron”) nu vor fi reflectate de arheologie în Dacia pe măsura în care ne-am așteptat, închipuindu-ne funcționarea unei „determinări” mitologice, care ar fi fost general cunoscută și acceptată.

Ne putem însă imagina că măcar principalele îndatoriri periodice față de morți erau îndeplinite. La *Parentalia*, în februarie, familia se reunea la mormânt pentru sacrificii, arzând victime animale, făcând libații cu parfum și vin. Pentru a se asigura că libațiile ajung la resturile decedatului și potolească arzătoarea „sete a mortului”, unii foloseau dispozitive speciale prin care lichidele pătrundeau în sarcofag ori în urna cinerară, cum se întâmplă la Apulum. La *Lemuria*, în mai, se oferea un mic banchet morților care nu fuseseră îngropați după datină sau celor care nu fuseseră îngropați deloc, pentru a îmbuna spiritele lor răătăitoare. Prin mai-iunie, la *Rosalia*, sărbătoare răspândită în epoca imperială, mormintele se acopereau cu trandafiri și se oferea un banchet morților. Ca mijloc de prevedere, pentru ca mormântul să-i fie îngrijit, iar sacrificiile prescrise să fie aduse la timp, un locuitor din Sucidava se preocupă din timpul vieții și lăsa dispoziții în acest sens urmașilor, prin testament. Alții dispuneau prin testament înălțarea monumentului funerar.

Arheologia funerară „produce” obiecte conservate mai bine ori care nu se păstrează decât în contexte funerare. *Depuse intenționat în pământ (în morminte), și nu „ajunse” întâmplător sub pământ printr-un proces de degradare, distrugere, ruinare, acoperire cu depuneri, multe artefacte se păstrează bine numai dacă se află în morminte.* Mormântul oferă o protecție fizică: vasele de sticlă din epoca romană care s-au păstrat întregi provin aproape exclusiv din morminte. Mormântul oferă un microclimat salvator pentru materialele organice: obiecte de lemn, piese de îmbrăcăminte și încălțăminte din textile ori piele se păstrează, de regulă, numai în contexte funerare (și asemenea contexte sunt cu atât mai valoroase cu cât solul în care materiile organice ar ajunge întâmplător nu are calitățile propice conservării lor, cum este și cazul României). Evident, în microclimatul protejat de un spațiu perfect închis (un sarcofag de piatră, de pildă) conservarea materialelor organice este uneori de-a dreptul miraculoasă.

Un mormânt ori o situație arheologică funerară furnizează, cu puțin noroc, o radiografie rară, o situație nederanjată, oferă un crâmpei din viața de altădată, care a fost „înghețat”, depus spre păstrare în pământ, niște involuntare „capsule ale timpului”.

Fără aportul arheologiei pe care am numit-o „funerară”, culturi și civilizații întregi ar fi rămas, practic, necunoscute. Este cazul nomazilor și al seminomazilor care au trecut pe acest pământ aproape fără să lase urme de cetăți ori de locuire, cei pe care doar moartea i-a așezat definitiv undeva. De la scții stabiliți în Transilvania pe la anul 600 înainte de Hristos ne-au rămas doar morminte. De la migrații din primul mileniu al erei creștine – de exemplu, de la goții din Transilvania – la fel, doar morminte: tot ce știm astăzi despre civilizația acestor neamuri, de la vase de bucătărie și arme până la podoabe, provine din descoperiri funerare.

Când, din anumite motive, mormintele sunt puține ori chiar par să lipsească și, prin urmare, „arheologia funerară” produce puțin sau nimic, multe probleme devin greu de soluționat, în timp ce ipotezele abundă, cu șanse reduse de a fi verificate ori general acceptate. Pe teritoriul României (dar și într-o arie europeană mai largă), încă de prin secolul XII î. Hr. necropolele se răresc, proces ce continuă în primul mileniu, mormintele cunoscute sunt tot mai puține (mai ales în zonele lipsite de prea mari influențe alogene), fără să putem explica mulțumitor faptul, în afară de a-l pune pe seama unor ipotetice schimbări de com-

portament față de cadavru. Pentru geto-daci, penuria descoperirilor funerare ridică, așijderea, probleme dificile și mari semne de întrebare privind unele aspecte ale spiritualității lor, insuficient clarificate.

Arheologia funerară, ca aventură a cercetării, îl poartă pe arheolog prin cele mai diverse situații și stări sufletești, de la truda puțin răsplătită a săpării unui tumul impunător care se dovedește a ascunde un foarte sărac mormânt preistoric, de la lipsa de rezultate a unor sondaje în necropole plane, când mormintele nu se lasă depistate, până la descoperirile cele mai spectaculoase care fac „epocă” în istoria arheologiei, morminte fastuoase de conducători (Tutankhamon, Filip al II-lea al Macedoniei, Childeic, pentru a da exemple din spații culturale și orizonturi temporale diverse). Nu degeaba Ceram a simțit nevoia să-și intituleze celebra-i carte de vulgarizare *Zei, morminte, cărturari*, marcând din titlu unul din cele mai pasionante domenii ale cercetării arheologice.

În sfârșit, arheologia funerară oferă antropologiei fizice spre studiu resturile osoase, primind răspunsuri cu privire la sexul, vârsta, uneori chiar înfățișarea celui decedat; extinde asupra unor întregi necropole, asemenea cercetării pot stabili speranța de viață din epocă. Când este cazul, paleopatologia adaugă rezultate specifice, astfel încât, în final, istoricul află câte ceva despre calitatea vieții, igienă, alimentație, date pe care alte surse nu i le furnizează. ■

Continuitatea romanică în Transilvania

■ *Alexandru Madgearu*

Prin cercetările arheologice întreprinse în Transilvania în ultimele cinci decenii s-au descoperit numeroase așezări și necropole, dar acestea nu au reușit, până în prezent, să aducă soluții definitive la problema continuității urmașilor daco-romanilor din fosta provincie Dacia, din secolul al IV-lea și până în vremea primelor documente care-i menționează pe români în Transilvania (primul datează din 1210, dar altul din 1223 se referă la prezența românilor la Cârna pe la 1203). În ciuda aparențelor, există un interval de trei secole (VII-IX), pentru care arheologia nu oferă probe concludente. Voi arăta mai jos de ce exprim o judecată atât de severă. Mai există și un al doilea interval (secolele X-XII), în care singurele informații despre românii din Transilvania provin din acel atât de controversat izvor care este *Gesta Hungarorum* a Notarului Anonim.

Dovedirea teoriei continuității prin cercetări arheologice a fost, în a doua jumătate a secolului care a trecut, principalul obiectiv al celor două mari școli arheologice românești – cea de la Cluj a lui Constantin Daicoviciu și cea de la București a lui Ion Nestor. A fost un obiectiv comun, realizat cu mijloace diferite și pe deasupra disputelor din lumea arheologilor, dispute care au privit inclusiv problema etnogenezei (Daicoviciu a contestat vehement teoria lui Nestor asupra culturii Dridu¹). Dacă analizăm acțiunile și rezultatele, se observă o anumită complementaritate. Școala de la Cluj s-a concentrat asupra perioadei postromane (secolele IV-VI), în timp ce Ion Nestor și discipolii săi au urmărit demonstrarea continuității populației române / românești în perioada ulterioară migrației slavilor.

Rezultatele nu au fost pe măsura așteptărilor decât în privința secolelor IV-VI. Acum, nici un cercetător serios nu mai poate contesta supraviețuirea în forme ruralizate a orașelor din Dacia Romană, până în secolul al V-lea, iar în unele cazuri până în secolul al VI-lea. Materialele paleocreștine (produse local sau importate), menținerea unor ritualuri funerare romane, utilizarea ceramicii de tradiție romană provincială, folosirea relativ intensă a monedelor de bronz, toate acestea sunt argumente serioase în sprijinul continuității daco-romanilor în Transilvania în secolele IV-VI². Kurt Horedt, deși a susținut venirea românilor în Transilvania de la sudul Dunării în secolul al IX-lea, a admis

supraviețuirea elementului daco-roman până în secolele VI-VII. Este o poziție de compromis, bazată pe o cercetare minuțioasă și multilaterală (arheologică, istorică, lingvistică)³. Reacțiile arheologilor din România la cartea lui Horedt au fost însă foarte discrete⁴. Nu s-a ajuns la o dezbateră a acestui punct de vedere asupra continuității, care nici nu era unul nou (se apropie de teoriile lui Sulzer, Onciul și Philippide).

Marea întrebare este și rămâne: ce s-a petrecut începând cu secolul al VII-lea? Pătrunderea slavilor a fost masivă, în mai multe valuri și din mai multe direcții. Două grupuri au pătruns după mijlocul secolului al VI-lea, prin sud-est și prin nord-vest⁵. În secolul al VIII-lea s-a mai instalat încă un grup slav de origine nordică (purătorii cimitirelor tumulare de tip Nușfalău)⁶.

Identificarea pe cale arheologică a slavilor în Transilvania s-a făcut pe baza ceramicii lucrate cu mâna de tip Praga-Korceak⁷, adusă din Ucraina și din sudul Poloniei, precum și pe baza practicării

incinerăției. Din secolul al VIII-lea, ceramica predominantă devine însă cea lucrată la roata înecată, decorată cu incizii orizontale și ondulate. Răspândită în toată Europa Centrală și de Est, precum și în zonele de nord ale Peninsulei Balcanice, această ceramică a fost denumită de arheologii central-europeni „ceramică de tip dunărean” (*Donau-Typus*), deoarece originea ei se află în ceramica romană din zona Dunării de Mijloc și de Jos⁸. Ceea ce arheologii români denumesc „categoria A” a ceramicii Dridu este pur și simplu o variantă locală a acestui *Donau-Typus*. De aceea, este abuzivă⁹ asocierea strictă a ceramicii de tip Dridu cu populația românească, așa cum procedează mulți arheologi români¹⁰. De remarcat că Ion Nestor nu a atribuit cultura Dridu în mod exclusiv populației românești¹¹. Apoi, cultura Dridu este definită de coexistența „categoriei A” cu ceramica cenușie fină, similară cu cea din cultura Saltovo-Majack („categoria B”). În Transilvania, categoria B nu apare decât în două enclave (zona Alba-Iulia-Blandiana și zona Poian-Cernat)¹².

De fapt, cultura Dridu a avut un caracter supraetnic, fiind purtată atât de către români, cât și de către bulgari. Ea a fost expresia unui anumit nivel de civilizație, iar aria sa de răspândire reflectă iradierea unor ateliere de ceramică. Prin urmare, siturile din Transilvania în care a apărut ceramică „Dridu A” nu sunt cu certitudine românești (exemplul cel mai la îndemână este cimitirul Bratei-2, al cărui caracter românesc a fost postulul de Eugenia Zaharia¹³).

*Sighișoara
Turnul cu ceas*

Exemplul cel mai la îndemână este cimitirul Bratei-2, al cărui caracter românesc a fost postulul de Eugenia Zaharia¹³.

Ceramica „Dridu A” neputând fi o bază pentru diferențieri etnice, ne-am putea gândi la alte vestigii materiale susceptibile de a putea fi asociate cu etnia romanică / românească. Asemenea vestigii ar putea fi cele creștine, cel puțin pentru secolele VII-IX. Or, este frappantă dispariția obiectelor creștine în Transilvania după secolul al VII-lea. Cea mai târzie piesă este tiparul pentru cruciulițe din așezarea de secol VII de la Cristuru Secuiesc¹⁴. Abia în a doua jumătate a secolului al X-lea reapare o nouă piesă creștină în Transilvania: crucea pectorală de la Dăbâca (datarea a fost făcută pe baze tipologice, nefiind cunoscut contextul descoperirii)¹⁵.

Această cruce este un obiect de import (bizantin). Desigur, dispariția pieselor creștine de import trebuie privită în contextul ruperii legăturilor Transilvaniei cu spațiul bizantin în secolele VIII-IX.

Interesant este că nu se cunosc nici produse locale, de felul tiparelor de cruce (deși cercetările arheologice nu lipsesc). Este o situație care trebuie explicată. Pe de altă parte, într-unul dintre cele mai importante situri transilvane, Alba-Iulia, s-a descoperit unicul monument de cult de piatră de la nordul Dunării din intervalul secolelor VII-XI: capela de tip rotundă care a

fost suprapusă de catedrala romanică. Dataată fie în secolul al X-lea¹⁶, fie în secolul al IX-lea¹⁷, această construcție religioasă este atipică pentru spațiul nord-dunărean; în plus, se datează într-o perioadă de absență a descoperirilor creștine minore (obiecte mobile). De aceea, rotonda de la Alba-Iulia pare să fie, ca și ceramica cenușie fină apărută în zona Alba-Iulia-Sebeș, o prezență străină în orizontul arheologic transilvan.

Cât despre piesele vestimentare precum cerceii sau cataramele, o atribuire etnică romanică a anumitor tipuri ar fi iluzorie. În secolele VII-XI, aceste obiecte, care au avut în general prototipuri bizantine, au fost la fel de uniform și general răspândite ca și ceramica *Donau-Typus*. Singurele accesorii vestimentare a căror atribuire etnică este posibilă sunt cele de proveniență orientală, aduse în regiune de către avari și unguri.

Mai utile pentru stabilirea unor identificări etnice sunt cimitirele. Chiar și în acest caz, situația este derutantă. Predominarea incinerăției în cel mai numeros grup de necropole (cel denumit Mediaș) și numărul extrem de redus de morminte de înmormântare orientate V-E (posibil creștine) nu se potrivesc cu ideea unei preponderențe a elementului romanic în Transilvania. Grupul Mediaș este o variantă locală a orizontului funerar specific teritoriilor populate de slavii de vest¹⁸, la fel cum ceramica de tip Dridu A este o variantă locală a tipului „dunărean”, răspândit aproximativ în același teritoriu.

Ajungem astfel la un impas. Chiar dacă au existat români în Transilvania secolelor IX-XII, urmele lor materiale nu pot fi de obicei separate de cele ale slavilor cu care conviețuiau.

Singură arheologia nu este capabilă să clarifice o problemă de natură etnică, din simplul motiv că ea studiază obiecte materiale, precum și contextele din care provin aceste obiecte. În anumite situații, atribuirea etnică a unei necropole se face printr-un transfer de informație din afara arheologiei, deoarece pornește de la date cunoscute din izvoare literare sau etnografice. Astfel, informațiile din izvoarele latine, bizantine și arabe despre sacrificarea femeilor la slavi au permis atribuirea etnică slavă a unor necropole din secolele VIII-IX, în care există numeroase morminte ale unor femei sacrificate la moartea bărbaților (Ocna Sibiului, Chiscani, Tichilești, Sibleanu)¹⁹. Desigur, aceste morminte de incinerare pot fi oricum atribuite slavilor, dar absența acestui ritual al sacrificiului în alte necropole de incinerare, apropiate în timp și spațiu, a permis formularea ipotezei că acestea din urmă ar putea fi atribuite și romanilor / românilor. Este cazul cimitirului de la Gușterița, situat la circa 10 km distanță de Ocna Sibiului²⁰. Ambele cimitire fac parte din grupul Mediaș și prezintă numeroase elemente comune de ritual și inventar funerar, elemente prezente și în celelalte necropole ale grupului, între care cea mai importantă este Bratei-2.

Se observă, așadar, că în interiorul aceluiași grup cultural definit prin practici funerare comune pot fi distinse componente etnice diferite, dar pornind de la informații nonarheologice (provenite din izvoare literare). Acesta este însă un caz fericit, deoarece există o informație pozitivă (sacrificiul femeilor) despre un anumit grup etnic (slavii). Asemenea informații pozitive nu există și despre eventuala componentă romanică a acelor cimitire. Acea componentă a fost dedusă din absența acelei informații, ceea ce nu este totuși suficient pentru a dovedi prezența componentei romanice.

Este nevoie de informații pozitive care să completeze datele arheologice în încercarea de a stabili asocierea dintre un fapt arheologic și o identitate etnică.

Sighișoara
Turnul Cojocarilor

O asemenea situație poate fi asocierea în aceeași regiune a unor elemente de cultură materială și a unor fapte de limbă, specifice ambele pentru acea arie și nespecifice pentru celelalte regiuni ale spațiului în care se presupune că s-a format poporul român. Mai concret, este vorba de suprapunerea în același teritoriu – Transilvania – a zonelor de răspândire a ceramicii lucrate la roata rapidă din secolele VIII-IX și, respectiv, a cuvintelor de origine latină conservate doar într-o anumită parte a ariei dialectului dacoromân.

Recent, arheologul clujean Ioan Stanciu a emis ipoteza că tehnica olăritului la roata rapidă a fost moștenită de populația locală din Transilvania, care a produs ceramică potrivit acestei tehnici până în secolul al IX-lea, spre deosebire de slavi, care nu cunoșteau în acea vreme decât tehnica inferioară a roții încete. Deși vase din secolele VII-IX lucrate la roata rapidă s-au descoperit în mod sporadic și în Oltenia și Muntenia, această categorie de ceramică este specifică pentru Transilvania și Crișana. Pe baza continuității utilizării tehnicii, I. Stanciu presupune că această ceramică a aparținut populației romanice /

românești²¹. Totuși, o tehnică nu este un atribut al unei anumite etnii, ci aparține unui anumit nivel de civilizație. De aceea, ipoteza colegului Stanciu va rămâne o simplă ipoteză, atâta timp cât ea nu se va întemeia și pe argumente din afara sferei culturii materiale.

Aproximativ în același teritoriu de conservare a tehnicii olăritului la roata rapidă s-au păstrat și mai multe cuvinte de origine latină, care nu se regăsesc în Moldova, Muntenia sau Dobrogea (*ai, arină, june, nea, păcurar* etc.). Este vorba de Transilvania și de Banat, adică de regiunile unde romanizarea a fost cea mai intensă. Acest fapt nu s-ar putea explica dacă românii ar fi venit din altă parte. De asemenea, dialectologia demonstrează că toate graiurile dialectului dacoromân își au originea în Transilvania, de unde s-au desfășurat mișcări centrifuge ale vorbitorilor limbii române. Pe baza acestor cercetări, lingviștii E. Petrovici, S. Pușcariu, E. Gamillscheg și G. Reichenkron au amplasat în zona Munților Apuseni una dintre vetrele de supraviețuire a romanității dacice²².

Sighișoara
Dreapta: Casa „Vlad Dracul“

Cele mai multe hidronime nord-dunărene de origine dacică sau latină care s-au transmis în mod sigur fără filieră slavă se află în vestul Transilvaniei, Crișana și Banat: *Criș*, *Timiș*, *Bârzava*, *Ampo*²³, *Gălpăia* (sat care moștenește numele râului *Gilpil*, Crișul Negru²⁴). Este posibil ca tot fără filieră slavă să se fi transmis și numele *Olt*, *Mureș*, *Someș*, dar opiniile lingviștilor diferă în această privință, pornind de la controversa evoluției lat. *a* > rom. *o*²⁵. În plus, în vestul Transilvaniei există și alte toponime de origine dacică sau latină, lipsite însă de atestări antice: *Abrud*, *Albac*, *Ibru*, *Parâng*, *Cindrel*²⁶. De asemenea, numele munților *Zărand* a fost explicat prin limba sarmaților care au trăit în apropiere în secolele I-IV²⁷.

În general, studierea toponimiei munților a arătat că denumirile cele mai vechi, de origine pre-slavă, s-au păstrat la altitudinile cele mai mari. Ele conturează un teritoriu delimitat de Munții Apuseni, Munții Banatului, Retezat, Parâng, Sebeș, Făgăraș, Maramureș, Năsăud²⁸.

Cercetările etnografice au identificat mai multe zone montane unde s-au amenajat terase pentru cultura cerealelor. Ele dovedesc practicarea unor forme de agricultură în condițiile refugierii în zonele de munte. Aceste terase se află în Apuseni, Hațeg, Poiana Ruscăi, Sebeș, Cibin, Făgăraș, Rodna, Căliman și Țara Loviștei²⁹. Se observă concentrarea în partea de vest și sud a Transilvaniei, în cadrul ariei de supraviețuire a toponimiei antice.

Vedem astfel cât de necesară este o abordare interdisciplinară a problemei continuității. Pe de altă parte, discursul despre continuitate trebuie să renunțe la iluziile care au marcat și complexat pentru mult timp istoriografia românească. Nu a existat continuitate fără discontinuitate. Nu a existat continuitate în toate regiunile și microregiunile care alcătuiesc spațiul etnic românesc. Au existat perioade de retragere în zone de supraviețuire și au existat perioade de expansiune a elementului romanic/

românesc, până în epoca întemeierii statelor Țara Românească și Moldova. Este ceea ce am încercat să demonstrez în cartea care a studiat regiunea Dunării de Jos în secolele VII-VIII³⁰.

Modul în care înțeleg continuitatea romanică în spațiul dacic este apropiat de teoria lingvistului Alexandru Niculescu asupra „continuității mobile“: o *Romania antiqua* unde s-a conservat elementul romanic, și de unde populația românească s-a extins în zonele slavizate. *Romania antiqua* a fost compusă din mai multe insule, dintre care cea mai importantă a fost partea centrală și de vest a Transilvaniei³¹.

În concluzie, doar o abordare interdisciplinară care face apel la arheologie, lingvistică și etnografie poate duce la o înțelegere mai nuanțată și mai ușor de acceptat a teoriei continuității.

NOTE

1. C. DAICOVICIU, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 83-97.
2. Vezi în special A. DIACONESCU, C. OPREANU, *Cîteva puncte de vedere în legătură cu evoluția societății autohtone în*

epoca daco-romană timpurie și în perioada migrațiilor, AIIA Cluj, 29, 1988-1989 (1989), p. 571-595.

3. K. HOREDT, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986 (cu deosebire p. 170-175, 186).
4. Vezi R. POPA, *Observații și îndreptări la Istoria României din jurul Anului O Mie*, SCIVA, 42, 1991, 3-4, p. 165.
5. ȘT. FERENCZI, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, AMN, 7, 1970, p. 565-573; M. RUSU, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Transylvanie (VIe-Xe siècles)*, în *Les Slaves et le monde méditerranéen, VIe-XIe siècles* (Symposium international d'archéologie slave, Sofia, 23-29 april 1970), Sofia, 1973, p. 194, 196-197; M. COMȘA, *Slaven und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der Bodenständigen romanischen und späteren frühromanischen Bevölkerung*, în *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jh.*, hrsg. von B. HÄNSEL, München, 1987, p. 220; Z. SZÉKELY, *Slavii și populația băgătină în sud-estul Transilvaniei*, „Aluta”, 3, 1971, p. 129-139; I. Stanciu, *Așezarea slavă timpurie de la Lazuri-„Lubi tag”, jud. Satu Mare (ceretările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoașterea secolelor 6-7 în zona Tisei*, „Satu Mare. Studii și comunicări”, 15-16, 1998-1999, p. 161-163.
6. I. STANCIU, *Über die slavischen Brandtiegelgräber vom Typ Nusfalau-Someșeni (Nordwesten Rumäniens)*, AMN, 36, 1999, 1, p. 245-263.
7. Definierea acestui tip de ceramică a corespuns nevoii de a identifica și cartea cultura materială a slavilor timpurii în zonele locuite de actualele popoare slave. F. CURTA a arătat recent cât de arbitrar s-a reconstituit cronologia migrațiilor slavilor pornind de la tipologia ceramicii denumite Praga-Korcsak (*The Prague Type: A Critical Approach to Pottery Classification*, „Archaeologia Bulgarica”, 5, 2001, 1, p. 73-106). El ajunge ajunge la concluzia că nu este clar dacă a existat ca adevărat un tip de ceramică specific slavilor.
8. *Donau-Typus* a fost definit de J. EISNER, *Devínska Nová Ves. Slovenské pohrebstie. (Begräbnisstätte aus dem VII. und VIII. Jh. in Devínska Nová Ves bei Bratislava in der Slowakei)*, Bratislava, 1952, p. 393-395. Pentru descendența din ceramica romană târzie, vezi M. COMȘA, *L'influence romaine provinciale sur la civilisation slave, à l'époque de la formation des États*, „Romanoslavica”, 16, 1968, p. 447-460.
9. Z. HILCZEROWNA, *Le problème de la civilisation de Dridu*, „Slavia Antiqua”, 17, 1970 (1971), p. 161-170.
10. De exemplu: E. ZAHARIA, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, „Dacia”, NS, 15, 1971, p. 269-287; EADEM, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, II, București, 1996, p. 81-83; D. GH. TEODOR, *Apartenența etnică a culturii Dridu*, „Cercetări Istorice”, Iași, SN, 4, 1973, p. 127-142.
11. I. NESTOR, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, RRII, 3, 1964, 3, p. 414.
12. Vezi P. DIACONU, *Extension du premier État bulgare au Nord du Danube (VIIIe-Xe siècles). La culture matérielle*, „Études Balkaniques”, Sofia, 21, 1985, 1, p. 108-110.
13. E. ZAHARIA, *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977.
14. Z. SZÉKELY, *Éléments byzantins dans la civilisation matérielle des VIe-VIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, „Dacia”, NS, 15, 1971, p. 357, fig. 1/3; IDEM, *Așezări din secolele VII-VIII în bazinul superior al Târnavei Mari*, SCIVA, 39, 1988, 2, p. 182, fig. 19/6.
15. N. GUDEA, C. COSMA, *Crucea-relicvar descoperită la Dăbăca. Considerații privind tipologia și cronologia crucilor-relicvar bizantine din bronz, cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României*, „Ephemeris Napocensis”, 8, 1998, p. 273-303.
16. R. HEITEL, *Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia*, „Muzeul Național”, 2, 1975, p. 343-351; IDEM, *Die Archäologie der Ersten und Zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das inenkarpatische Transylvanien*, „Dacia”, NS, 38-39, 1994-1995, p. 417, 427.
17. A. MADGEARU, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X-lea*, „Revista Istorică”, SN, 5, 1994, 1-2, p. 150; IDEM, *Români în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 194-195.
18. Pentru care vezi: K. HOREDT, *Die Brandgräberfelder der Mediagruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen*, „Zeitschrift für Archäologie”, 10, 1976, 1, p. 45-46; H. ZOLL-ADAMIKOVA, *Die Verwendbarkeit der Grabfunde aus dem 6.-10. Jh. für die Aussonderung der Stammesgruppen bei den Westslaven*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, Bratislava, 1979, 1, p. 941-952.

Sighișoara Turmul cu ceas

19. D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, W. WOLSKI, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 212-222; W. WOLSKA, *Die biologische Dynamik der Bevölkerungen des 8.-10. Jhs. auf dem Gebiet des heutigen Rumänien*, în *Transilvania. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa*. Gedenkschrift für Kurt Horedt, hrsg. von N. BOROFFKA, T. SOROCEANU, Rahden, 1999, p. 331-351.
20. D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, W. WOLSKI, *op. cit.*, p. 249-272.
21. I. STANCIU, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, „Arheologia Medievală”, 3, 2000, p. 127-191.
22. S. MEHEDINȚI, *Ce este Transilvania*, București, 1940, p. 25-31; E. PETROVICI, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, „Transilvania”, 72, 1941, 2, p. 102-106; E. GAMILLSCHEG, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940; S. PUȘCARIU, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1976, p. 346-350; G. REICHENKRON, *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, „Südost-Forschungen”, 22, 1963, p. 75-77.
23. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 242-250, 313-319, 489-494; I. I. RUSSU, *Nume de răuri din vestul Daciei*, „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 2, 1957, p. 251-266; D. SLUȘANSCHI, *Tisa-Timiș-Prahova, în Studia indoeuropea ad Dacoromanos pertinencia*. I. *Studii de traologie*, București, 1976, p. 141-165.
24. C. CHIHDARU, *Vechi toponime din Transilvania – reflexe ale continuității populației băștinașe romanizate în regiunile nord-*

dunărean, „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași, secțiunea III a. Istorie”, 34, 1988, p. 41-42.

25. Pentru transformarea a >o fără filieră slavă: C. POGHIRC, în *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 358; V. FRĂȚILĂ, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, 1987, p. 167-170; IDEM, *Toponimie și continuitate în Transilvania de centru și de sud*, „Ziridava”, 21, 1998, p. 141; M. SÂMPETRU, *Vestul României în secolele IV-X e.n.*, „Thraco-Dacia”, 13, 1992, p. 151-153. Pentru transmiterea prin filieră slavă a hidronimelor Tisa, Mureș, Olt, Someș: I. POPOVIĆ, *Quel était le peuple pannonien qui parlait MEDOS et STRAVA?*, „Zbornik Radova Vizantološkog

- Instituta”, Belgrad, 7, 1961, p. 202-210; G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 72-73; A. ROSETTI, *Istoria limbii române*, București, 1986, p. 210-211, 218-219; G. SCHRAMM, *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa (III)*, „Zeitschrift für Balkanologie”, 23, 1987, 1, p. 92.
26. N. DRĂGANU, *op. cit.*, p. 485-494; C. POGHIRC, *op. cit.*, p. 359-360; G. GIUGLEA, *Cheie pentru înțelegerea continuității noastre în Dacia, prin limbă și toponimie*, în IDEM, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, București, 1983, p. 308-317; I. CONEA, L. BADEA, D. OANCEA, *Toponymie ancienne, témoignage de la continuité daco-roumaine dans les Carpathes Méridionales de l'Ouest de l'Olt*, în *VIP Congresso internazionale di scienze onomastiche*, Firenze-Pisa, 1961, p. 327-362; V. FRĂȚILĂ, *Lexicologie...*, p. 118-123; IDEM, *Toponimie...*, p. 139-146.
27. M. SÂMPETRU, *op. cit.*, p. 144-145.
28. G. GIUGLEA, *op. cit.*, p. 315-316, 328-332.
29. G. MORARIU, *Permanențe etnografice în structura ocupației agricole la români (I)*, „Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice”, seria A (Comunicări), 1, 1979, p. 28; M. BOTZAN, M. ALBOTĂ, *Considérations historiques et techniques concernant les anciennes agro-terasses d'altitude des Carpates*, „Bulletin de l'Académie agricole et forestière”, București, 9, 1980, p. 141-149.
30. A. MADGEARU, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.
31. A. NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice, III. Noi contribuții*, Cluj, 1999, p. 41-71, 102-114.

Istoria formării intelectualității transilvănene în epoca modernă

Stadiul cercetărilor și perspective

■ Cornel Sigmirean

În celebra sa lucrare *Etica protestantă*, Max Weber considera – așa cum bine se știe – că societatea modernă capitalistă și democrațiile liberale din țările anglo-saxone și din Europa de Nord-Vest sunt creația etosului protestant al muncii. În schimb, așa cum mai nou demonstrează eseiștii și istoricul literar Virgil Nemoianu, dar și alți istorici, Europa Centrală – înțelegând aici Austria, Cehia, Slovacia, Iugoslavia și România – este creația etosului instruirii, difuzat treptat, începând cu secolul al XVIII-lea, în rândul tuturor claselor și categoriilor sociale¹. Ca urmare, societatea central-europeană modernă este rezultatul instruirii și culturii. Educația, sub forma de școlaritate instituțională, reprezintă calea emancipării individuale și naționale, idee sub semnul căreia s-a desfășurat istoria secolului al XIX-lea.

De aici și interesul numeroșilor istorici acordat acestui fenomen, care în studiile lor de „arheologie a vieții intelectuale” au subliniat importanța instruirii și culturii în renașterea (sau regenerarea, emanciparea) națională în spațiul central și sud-est-european. În definitiv, în această zonă a Europei, intelectualitatea – pe fondul unei slabe reprezentări în societate a categoriilor burgheze – este autoarea modernizării societății, crearea națiunii și a statului național. Or, din această perspectivă, în care istoria națiunii moderne se identifică atât de mult cu însăși istoria intelectualității, radiografierea mediilor de formare a intelectualității, a profilului ei cultural și ideologic devine deosebit de relevantă pentru cunoașterea societăților moderne din spațiul central-european, în general, și a societății românești moderne în particular.

Astfel, cercetarea memoriei universităților în care s-a format intelectualitatea modernă a reprezentat o temă de mare interes în istoriografia noastră. De la Pompiliu Eliade, care poate fi con-

siderat fondatorul unor asemenea cercetări², o serie de istorici au pus în valoare rolul universităților străine în modificarea câmpului intelectual din spațiul nostru istoric prin ruptura cu mediul cultural autohton, cvasioriental, autarhic. Amintim în acest sens cercetările, și ele de pionierat, ale lui M. Fotino³, apoi ale istoricilor C.C. Angelescu⁴, Bremzai Geza⁵ și mai ales ale lui D.C. Amzăr⁶ privind frecventarea universităților din Berlin și Leipzig.

Întrerupte pentru un timp, ca urmare a instaurării regimului comunist, asemenea cercetări au revenit în atenția istoricilor din România în ultimele decenii, dar mai ales în anii care au urmat căderii comunismului. Sunt de o deosebită valoare în acest sens cercetările realizate de istoricii Tonk Sándor⁷, Dan Berinde⁸, Alexandru Zub⁹, Elena Siupur¹⁰, Szabó Miklós¹¹, Nicolae Boșcan¹², Stelian Mândruț¹³, Iacob Mărza¹⁴, Ioan Chiorean¹⁵, Florea Ioncioaia¹⁶, Lucian Nastasă¹⁷, Mihai Sorin Rădulescu¹⁸, Kurt Philipp¹⁹, Uwe Date²⁰, Cornel Sigmirean²¹ ș.a. De o deosebită importanță pentru istoria intelectualității sunt o serie de studii publicate în străinătate, care fac referiri la frecventarea în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea a universităților străine de către studenți din România, cum sunt studiile istoricilor Johann Andritsch²² și Szögi László²³.

Trecând în revistă aceste cercetări, putem afirma că pentru perioada evului mediu și pentru o mare parte a epocii moderne studierea fenomenului frecventării universităților străine, mai ales de către tinerii ardeleni, este în mare parte realizată, constituind o notă distinctă a istoriografiei noastre.

Astfel, două valoroase lucrări realizate la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” din Târgu-Mureș au reconstituit lista studenților ardeleni care au frecventat universitățile

străine, una pentru intervalul cuprins între anii 1184 și 1520²⁴ și a doua pentru perioada 1521-1700²⁵. Pe baza acestor cercetări, care înregistrează 5.384 de ardeleni (2.494 între anii 1184 și 1520 și 2.854 între anii 1521 și 1700) care au studiat la universitățile europene, avem posibilitatea să stabilim diversele canale de comunicare cu Europa de Vest, importanța legăturilor spirituale (religioase) și culturale ale acestora cu spațiul istoric ardelen. De asemenea, să surprindem impactul marilor momente ale istoriei premoderne (Renașterea și Reforma) asupra societății transilvănene.

Noi cercetări, efectuate la Budapesta și Târgu-Mureș, au reconstituit frecventarea universităților străine de către tinerii ardeleni în 1701-1849²⁶. Este perioada când la universitățile străine se înregistrează 4.570 de studenți ardeleni, ceea ce înseamnă că în medie, anual, 30-31 de tineri plecau la studii în universitățile din Europa Centrală și de Vest.

În această perioadă, respectiv 1700-1850, pe fondul apariției universităților moderne, asistăm la o diversificare a ofertelor de studii; alături de preoți, care reprezentau majoritatea studenților în secolele anterioare, apar noi categorii de intelectuali, laice: chirurghi, medici oftalmologi, ginecologi, medici veterinari, cameraliști și artiști plastici. Se modifică inclusiv compoziția etnică și confesională a studenților ardeleni. Dacă în secolele anterioare frecventarea universităților din Vest aparținea în mod exclusiv etnicilor maghiari, germani și secui, începând cu secolul al XVIII-lea tot mai mulți români, inițial de religie greco-catolică, spre sfârșitul veacului de religie ortodoxă, frecventează instituțiile de învățământ superior din Europa. Potrivit evaluărilor care se pot face în actualul stadiu al cercetării, din cei 4.570 de tineri care au studiat la universitățile din afara Ungariei istorice în perioada 1700-1850, circa 196 (4,7%) proveneau din rândul

românilor²⁷. Importante modificări au loc în această perioadă în ceea ce privește originea socială a studenților. De asemenea, în privința traseelor universitare, în sensul creșterii ponderii Vienei în opțiunile tinerilor studioși, ca urmare a noului statut al Transilvaniei și al politicii școlare a Casei de Habsburg. Se menține însă, mai ales din partea protestanților, interesul pentru universitățile de la Jena, Halle, Göttingen, Leipzig, Berlin și pentru alte instituții de învățământ superior din Olanda și Elveția. Frecventarea universităților din Apus reprezintă, ca urmare, și în perioada 1700-1850, o punte de legătură între lumea catolică și greco-catolică transilvană și cea austriacă și italiană, respectiv între lumea protestantă din Transilvania și cea din Europa de Vest²⁸.

Propunându-ne în acest studiu o incursiune în istoria formării intelectualității transilvănene, menționăm că, prin colaborarea realizată între Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” și Arhivele Universității „Eötvös Loránd” din Budapesta, fenomenul cercetării frecventării universităților străine de către ardeleni se află într-o fază avansată pentru perioada cuprinsă între anii 1850 și 1872²⁹. Pe baza estimărilor care se pot opera în această fază a reconstituirilor, reiese că în perioada 1850-1872 la universitățile străine (din afara Ungariei istorice) au studiat 858 de tineri ardeleni, în următoarea reprezentare etnică: 408 (respectiv 47%) sași, 266 (30,6%) maghiari, 115 (13,2%) români, 52 (5,9%) șvabi, 10 (1,1%) sârbi și 7 (0,8%) evrei. Indiscutabil, se remarcă saltul deosebit pe care îl înregistrează românii, de la 4,7% în perioada 1700-1850, la 13,2% între anii 1850 și 1872, fapt explicabil prin progresele pe care societatea românească le înregistrează în perioada postpașoptistă a neoabsolutismului și a experimentului liberal din Imperiul Habsburgic. Este un fenomen pe care îl vom înregistra în ceea ce privește societatea românească și după 1867, în perioada dualismului austro-ungar. Dar asupra acestui aspect vom mai reveni, deocamdată vom încerca un scurt bilanț în ceea ce privește reconstituirile privind istoria formării intelectualității românești din Transilvania în epoca modernă.

Legăturile spirituale (religioase) și etnice au asigurat – așa cum se știe – sute de ani frecventarea universităților din Europa de către tinerii ardeleni de religie catolică, luterană, calvină și unitariană. Românii, majoritatea ortodocși, cu un statut de toleranță în Transilvania, considerați în afara religiilor recepte, n-au beneficiat de facilitățile oferite membrilor celorlalte confesiuni pentru frecventarea marilor centre universitare din Europa Centrală și de Vest. Până la 1700, avem doar o listă incertă de tineri români care au studiat la universitățile străine: Gheorghe Buitul la Roma, Gheorghe Bona la Padova, Gabriel Ivuly la Graz și Viena, Mihai Halici la Basel și Leiden.

Evenimentul care a deschis în mod constant relațiile românilor ardeleni cu Occidentul, cu cultura acestuia, care a facilitat apariția unei intelectualități românești formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest a fost Unirea cu Biserica Romei. Eveniment care, potrivit istoricului M. Bernath, a „îndeplinit funcția unei porți de acces a spiritului occidental”³⁰. Regretatul istoric

Pompiliu Teodor afirma despre același eveniment: „Cultura modernă stă sub semnul exclusivei determinării a unirii religioase”³¹. Or, în aceste condiții, o istorie a intelectualității românești cu studii universitare poate începe în mod convențional la 1700.

Prin burse acordate de fundațiile Kollonich și Janiană sau din alte surse înstitute de Curtea de la Viena, mai târziu inclusiv din fondurile Episcopiei de Blaj, în secolul al XVIII-lea o serie de tineri români au studiat la universitățile și colegiile din Viena, Roma, Trnava, Trenčín, Bratislava, Pesta, Buda, Eger ș.a., majoritatea urmând studii teologice. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea asistăm la o diversificare a opțiunilor intelectuale, prin frecventarea facultăților de drept, inginerie și medicină, și la formarea primilor intelectuali proveniți din rândurile ortodocșilor.

Sighișoara

Așa cum am mai menționat, în perioada 1700-1849 se estimează, pe baza listelor de studenți publicate, că la universitățile din afara Ungariei istorice au studiat circa 196 de tineri români, majoritatea la Viena, (circa 148), și la Roma (21). Alte centre universitare frecventate de către români au fost: Lemberg, Kiev, Geneva, Halle, Jena, Leibach, Leiden, Moscova, Petersburg și Salzburg.

Nu avem însă, pentru această perioadă (1700-1848), decât reconstituiri parțiale privind frecventarea instituțiilor de învățământ superior din Ungaria, Slovacia și Transilvania. De exemplu, cunoaștem cazul Universității din Pesta, unde în prima jumătate a secolului al XIX-lea au studiat peste 60 de intelectuali români din Banat și Transilvania³². Nu avem reconstituiri privind frecventarea academiilor de drept (de la Bra-

țislava, Oradea, Prešov, Sighetul Marmației), a Academiei de Minerit și Silvicultură de la Schemnitz, a institutelor de agronomie. O cercetare de ansamblu pentru întreaga perioadă cuprinsă între 1700 și 1848 privind formarea intelectualității românești ar fi deosebit de utilă. Este perioada când prin intelectualii formați într-o serie de centre universitare ale Europei, prin contactele culturale directe stabilite cu elita intelectuală europeană, cu marile curente filosofice și politice ale timpului, românii au reușit să-și racleze timpul istoriei la cel al Europei Centrale și de Vest. În fond, momentul de la 1848 din istoria românilor ardeleni, eveniment perfect integrabil manifestărilor similare din Europa Centrală și de Vest, este în mare parte expresia comportamentului politic al elitei intelectuale românești, a acumulărilor acesteia pe

plan ideologic, în contact cu ideile novatoare ale Europei din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Rod al acestor acumulări culturale și experimente politice este și perioada următoare din istoria formării intelectualității românești, când în societatea românească transilvană se declanșează o amplă mișcare pentru dobândirea unui învățământ superior în limba română și când asistăm la o creștere semnificativă a interesului românilor pentru studii în școli de toate gradele. Nu dispunem însă de studii complete pentru această perioadă. Am amintit doar că deținem date despre 115 români ardeleni care au studiat între 1850 și 1872 la universitățile străine. Ne lipsesc reconstituirile privind colegiile de la Roma, la care papa Pius al IX-lea a instituit, o dată cu înființarea mitropoliei unite, patru burse pentru tinerii greco-catolici. La fel de necesară ar fi o inventariere pe baza matricolelor a tinerilor români care au studiat la instituțiile de învățământ superior din Slovacia, Transilvania și Ungaria între anii 1850 și 1867.

O anchetă completă asupra formării intelectualității românești din Banat și Transilvania s-a realizat pentru perioada 1867-1919, vizând universitățile din Transilvania, Ungaria și Slovacia³³. Parțial s-au inventariat și tinerii români care au studiat la universitățile din Austria, Germania, Belgia, Franța și Elveția, reconstituire realizată pe baza listelor de bursieri ale diferitelor fundații de stipendii, pe baza studiilor publicate privind frecventarea universităților de la Berlin, Leipzig, München și Bruxelles și a informațiilor oferite de

documentele școlare de la universitățile din Cluj și Budapesta.

Potrivit acestor reconstituiri, în perioada 1867-1919 aproximativ 7.778 de români ardeleni au frecventat 82 de universități din Europa Centrală și de Vest. Dintre aceștia, 1.388 au studiat la două, trei sau chiar mai multe facultăți și universități, ceea ce înseamnă că numărul real al tinerilor ardeleni care au studiat la universitățile din Europa Centrală și de Vest este de 6.390.

Dintre cei 7.778 de studenți români, cât însumează listele pe facultăți și universități frecventate, 7.091, respectiv 91,16%, au studiat la instituțiile de învățământ superior din Transilvania, Ungaria și Slovacia, iar 687 (8,83%) la universitățile din Austria, Germania, Franța, Elveția, Belgia și Italia. Publicarea integrală a listelor cu studenții români care au frecventat universitățile

din Austria și din Vest cu siguranță că va întregi acest număr, dar nu în mod spectaculos. Mai întâi pentru că majoritatea celor care optau pentru studii la universitățile din afara Ungariei aveau nevoie de burse pentru a se putea susține; or, puține familii de români din Transilvania aveau posibilități financiare necesare întreținerii fiilor la studii superioare. Guvernul maghiar, în general, descuraja fundațiile românești să acorde burse la universitățile străine. În al doilea rând, din anul 1885, orice diplomă de profesor gimnazial dobândită în afară trebuia omologată în Ungaria, pe baza unui sever examen de limbă maghiară. Erau excepții de la această lege profesorii de la institutele teologice. Printr-o nouă lege, emisă de ministrul Perczel Dezső în 1898, orice diplomă universitară dobândită în străinătate trebuia omologată la o universitate din Ungaria, fapt ce va descuraja exodul tinerilor români, dar și din rândul altor naționalități, spre universitățile străine, unde mergeau eventual pentru specializare sau doctorat³⁴.

Referitor la facultățile frecventate între anii 1867 și 1919, majoritatea tinerilor români, 54,87%, au urmat facultățile de drept și științe politice, 17,67% au studiat medicina și farmacia, 10,47% litere și filosofie, 5,03% politehnica, 3,5% minerit și silvicultură, 2,01% agronomia, 1,52% comerț și în procentele de sub 1% facultățile de medicină veterinară, bele-arte și educație fizică. Sigur, pe parcursul anilor, în perioada 1867-1919, au intervenit modificări importante în ceea ce privește opțiunea tinerilor români pentru diverse facultăți. De exemplu, în anul universitar 1872-'73 studenții de la drept reprezentau 66,39% din totalul studenților români, pentru ca în anul 1912-'13 ei să reprezinte doar 41,77%. În schimb, a avut loc o creștere importantă a ponderii studenților de la medicină, de la 13,11% în 1872-'73 la 33,62 în 1912-'13. Cele mai spectaculoase creșteri s-au înregistrat în cazul studenților de la politehnică, de la 1,63% din totalul studenților români pe anul 1872-'73, la 7,13% în 1912-'13, fapt important pentru ceea ce înseamnă asumarea de către români a noului model social, propus de societatea capitalistă.

Români, de altfel, în perioada 1867-1919 înregistrează printre cele mai vizibile creșteri în ceea ce privește frecventarea universităților. În Ungaria, în perioada 1867-1918, s-a realizat o creștere de 220,6%, iar în cazul românilor creșterea a fost de 546,28%. La nivelul Imperiului Austro-Ungar, potrivit analizelor statistice efectuate de istoricul Gustav Otruba, între anii 1863 și 1910 românii înregistrează la universitățile din imperiu o creștere de 614%³⁵. Media la nivelul imperiului a fost de 444,7%. Români sunt depășiiți doar de evrei, cu o creștere de 936%, și de polonezi, cu 939,7%.

Această situație este, credem, rezultatul aceluși impact al etosului instruirii care a dus la mobilizarea efortului colectiv al națiunii, de emancipare prin școală și prin cultură. Un efort care s-a exprimat în peste 140 de fundații și fonduri de studii care susțineau la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX întreg procesul de școlarizare la români, inclusiv de nivel universitar. Prin burse acordate din fundațiile românești „Gojdu”, „S. Romanțai”, „Al. Șt. Șulău”, Fondul grăniceresc de studii de la Năsăud, Astra, Societatea „Transilvania” etc., aproximativ 25-35% din totalul românilor aflați la studii superioare beneficiau anual de suportul financiar necesar. Prin asemenea burse, tineri proveniți din familii cu venituri modeste, majoritatea din lumea satului, au putut trece prin filiera celor mai înalte instituții de învățământ superior din Europa. Potrivit analizelor efectuate pe un

ceșantion de 3.250 de studenți din perioada 1867-1919, a rezultat că majoritatea intelectualilor români proveneau din familiile de preoți, învățători și agricultori. Semnificativ este faptul că din familiile de țărani proveneau circa 25,93% dintre intelectuali, ilustrând înscriserea satului, a categoriilor sale sociale, în procesul general de modernizare a societății românești.

Noi cercetări privind formarea intelectualității românești ne vor dezvălui aspecte suplimentare privind intelectualitatea transilvăneană în epoca modernă. Se impun pe viitor cercetări privind formarea intelectualității ecleziastice, frecventarea universităților de la Iași și București de către tinerii ardeleni. De asemenea, o cercetare de ansamblu asupra întregii istorii a formării intelectualității românești, atât din provinciile fostului Imperiu Austro-Ungar, cât și din Vechiul Regat, însoțită de raportări la fenomenele istorice similare din Europa Centrală și de Sud-Est.

Prin urmare, considerăm că azi, când România își regăndește căile de comunicare cu Europa, cu civilizația occidentală, reconstituirea traseelor parcurse de societatea românească pe calea modernizării prin intelectualii formați în universitățile europene reprezintă o temă de cercetare prioritară, de mare actualitate pentru istoriografia română.

NOTE

1. Vezi mai pe larg VIRGIL NEMOIANU, *Cazul etosului central-european. Instruirea dincolo de clasă*, în *Europa Centrală. Neuroze, dileme, utopii*. Antologie coordonată de ADRIANA BABEȘI și CORNEL UNGUREANU, Iași, 1997, p. 168-193.
2. P. ELIADE, *Din arhivele Școlii de drept din Paris*, în *Viața noastră*, 1905-1906; IDEM, *Din arhivele Sorbonei*, în *rev. cit.*, I, 1905-1906; IDEM, *Din arhivele Sorbonei științifice*, în *Revista generală a învățământului*, I, nr. 7, 1906.
3. M. FOTINO, *Teze de doctorat susținute de români între 1907-1908 la Universitățile din Franța*, în *Convorbiri literare*, nr. 60, 1927, p. 148-157; IDEM, *Elevii premiați la liceele din Paris*, în *vol. Omagiu lui Constantin Kirițescu*, București, 1937, p. 536-539.
4. C.C. ANGELESCU, *Cei dintâi români doctori în drept de la Paris*, în *Dreptul*, nr. 28, 29, 1928; IDEM, *Studenți români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în *Studii și cercetări istorice*, XVIII, 1943, p. 119-126.
5. BREMZA GEZA, *Lista transilvănenilor, bănățenilor, bucovinenilor, moldovenilor, muntenilor și macedonenilor promovați doctori la Facultatea de medicină din Trnava și Budapesta de la înființarea ei până la 1894-95*, Cluj, 1938.
6. D.C. AMZĂR, *Studenți români în străinătate. Date și interpretări statistice*, în *Cercetări literare*, IV, 1941, p. 215-240; V, 1943, p. 21-39.
7. TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979.
8. DAN BERINDEI, *Studenți români peste hotare și procesul de constituire a României moderne, în Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 38-55; IDEM, *Tineri români la Paris înainte de 1848, în Români și Europa. Istorie, societate, cultură*, vol. I, București, 1991, p. 71-79.
9. ALEXANDRU ZUB, *Studenți români la universitățile europene*, în *vol. Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1980, p. 123-146.
10. ELENA ȘIUPIUR, *Die Intellektuellen aus Rumänien und den Südosteuropäischen Ländern in den deutschen Universitäten (19. Jahrhundert) I. Teil: Universität Bonn*, în *Revue des études sud-est européennes*, XXXIII, nr. 1-2, 1995, p. 83-99; IDEM, *Die Intellektuellen aus Rumänien und den Südosteuropäischen Ländern in den deutschen Universitäten (19. Jahrhundert) II. Teil: Universität Göttingen*, în *Revue des études sud-est européennes*, XXXIII, nr. 3-4, 1995, p. 251-264; IDEM, *Etudiants de l'espace roumain et du Sud-Est européen dans les Universités allemandes au XIX siècle*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXIV, nr. 3-4, juillet-décembre 1997, p. 299-314.
11. SZABÓ MIKLÓS, TONK SÁNDOR, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992; SZABÓ MIKLÓS, SZÓGI LÁSZLÓ, *Erdélyi peregrínusok*, Târgu-Mureș, 1998.
12. NICOLAE BOȘCAN, NICOLAE BĂRBUȚĂ, *Contribuții la formarea elitelor economice românești: studenți din România și din Transilvania la Institutul Superior de Comerț din Avers (1868-1914)*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, 1996, p. 471-488.
13. STELIAN MÂDRUȚ, *Die rumänische Intelligenz und die Wiener Universität 1867-1918. Allgemeine Betrachtungen*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 1-2, janvier-juin 1995, p. 97-108; IDEM, *Die Künstlerische Intellektualität in Rumänien und das deutsche Kulturmilieu. Das Beispiel Münchens (1808-1935)*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 3-4, juillet-décembre 1997, p. 277-298; IDEM, *Studenți din România, Transilvania și Bucovina la Universitatea tehnică din Viena (1867-1918)*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, I, 1998, p. 58-78.
14. IACOB MĂRZA, *Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renasterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987.
15. IOAN CHIOREAN, *Rolul Vienei în formarea intelectualității românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *vol. De la umanism la iluminism*, Târgu-Mureș, 1994; IDEM, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma în formarea elitei intelectualității din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *vol. Interferențe istorice și culturale româno-europene*, Târgu-Mureș, 1996, p. 45-46.
16. FLORIN IONCIOAIA, *Tineri români și greci la studii în Franța în deceniul 3 al secolului trecut*, în *vol. Istoria ca o lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, 1994, p. 523-542; IDEM, *Tineri din Principate la studii în Europa (1800-1834). O tentativă de sintetizare*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu-Mureș I, Târgu-Mureș*, 1998, p. 20-46.
17. LUCIAN NASTASA, *Instituțiile academice și formarea elitelor moderne din spațiul românesc*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu-Mureș I, Târgu-Mureș*, 1998, p. 47-57.
18. MIHAI SORIN RĂDULESCU, *Rumänische Studenten an den Universitäten in Tübingen und Halle zwischen 1848-1918*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXVI, nr. 1-2, janvier-juin 1997, p. 27-48.
19. KURT PHILIPPI, *Sierbenbürgisch-sächsische Studierende an der Universität Tübingen (1477-1902)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 30, 1990, nr. 1-2, p. 13-50.
20. UWE DATHE, *Studenten aus Rumänien an der Universität Jena in den Jahren 1801 bis 1918*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXVI, nr. 1-2, janvier-juin 1997, p. 49-56.
21. CORNEL SIGMBREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000.
22. JOHANN ANDRITSCH, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782)*, Graz, 1965.
23. SZÓGI LÁSZLÓ, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén 1790 - 1850*, Budapest-Szeged, 1994.
24. TONK SÁNDOR, *op. cit.*
25. SZABÓ MIKLÓS, TONK SÁNDOR, *op. cit.*
26. VEZI SZABÓ MIKLÓS, SZÓGI LÁSZLÓ, *op. cit.*
27. SZABÓ NICOLAE, *Români transilvăneni la universitățile europene în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului XIX*, în *Studii istorice româno-ungare*, Iași, 1999, p. 153-163.
28. SZABÓ MIKLÓS, SZÓGI LÁSZLÓ, *op. cit.*, p. 607.
29. SZABÓ MIKLÓS, OLOSZ KATALIN, SZÓGI LÁSZLÓ, *Studii ardeleni la universitățile europene*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gh. Șincai” Târgu-Mureș*, III, 2000.
30. MATHIAS BERNATH, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj-Napoca, 1994, p. 78.
31. POMPIU TEODOR, *Politică și cultură în secolul luminilor la românii transilvăneni*, în *Transilvania*, nr. 8, 1980, p. 55.
32. CORNEL SIGMBREAN, *op. cit.*, p. 28-29.
33. Vezi pe larg CORNEL SIGMBREAN, *op. cit.*
34. SÁNDOR BIBŐ, *The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940*, New York, 1994, p. 274.
35. GUSTAV OTRUBA, *Die Universitäten in der Hochschulorganisation der Donau Monarchie, im Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien*, Göttingen, 1975, p. 137.

Sighișoara

Elite românești în capitala Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea

■ *Eva Mârza*

Cartea românească veche a oferit în ultimele trei decenii un material documentar extrem de bogat și valoros pentru studiul istoric. Prin înseși editarea și tipărirea ei și până la fenomenul folosirii pentru lectură și agendă (*diarium*), cronica de familie sau comunitate, cartea românească veche a permis istoricilor contemporani să pătrundă în viața cotidiană a românilor din cele mai diferite pătri sociale și cu cele mai variate posibilități intelectuale. Datorită însemnărilor de pe paginile cărților a putut fi selectat materialul pentru istoria mentalităților; de asemenea, cercetarea elitelor românești își poate identifica subiecții ori poate completa informații privitoare la calitățile lor. Cercetarea cărții românești contribuie și la recuperarea istoriei sociale, intrate în centrul atenției prin Nicolae Iorga, David Prodan, Ladislau Gyémánt, mai nou datorită investigațiilor lui Ioan Drăgan, Ioan-Aurel Pop, Remus Câmpeanu și alții.

Firul evoluției elitei românești a secolului al XVII-lea în Transilvania poate fi urmărit prin fireasca dezvoltare istorică, teren mai puțin abordat, deocamdată, cercetările fiind axate ori pe perioada anterioară, ori pe cea care a urmat cronologic. Ne gândim aici, în primul rând, la culegerea *Nobilimea românească din Transilvania*¹, și anume la studiul introductiv al lui Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania – o problemă controversată în istoriografia română*², și la studiul lui Ioan-Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XII-XIV (originea, statut, evoluție)*³. În al doilea rând, trebuie să amintim lucrarea lui Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*⁴; problematica incitantă a acestui volum consistent ne-a inspirat pentru alegerea temei pentru contribuția de față.

Încadrarea elitei albauliene în tabloul propus de autorii citați mai sus ne-a obligat la revenire asupra noțiunii de elită, care a fost abordată de aceștia:

„... orice grup de persoane remarcabile prin dotare și prin realizări, din orice domeniu de activitate: politică, economică, culturală, științifică etc.”⁵;

„Numim nobile românească elita medievală a poporului român din Transilvania istorică și părțile răsăritene ale regatului Ungariei, care a reușit să obțină recunoașterea oficială a statutului nobiliar sau a fost ridicată la acest statut de către suveranii succesivi ai acestor teritorii [...]”⁶;

„Nobilimea română medievală este, la un moment dat, segmentul cel mai important al elitei românești [...]”⁷.

Cele trei opinii converg, în principiu, cercetarea noastră încercând să se axeze pe situația particulară în care se afla Alba-Iulia în secolul al XVII-lea.

Cercetările anterioare referitoare la istoria cărții vechi, a tiparului românesc și a bibliotecilor românești, cele ancorate în istoria Alba-Iuliei au adus la lumina zilei numele personalităților care astăzi pot fi încadrate în nobilimea românească, unele dintre ele neajungând să fie înobilite. Chiar dacă noi suntem de părere că își găsec,

prin activitatea lor culturală și prin rezultatele dobândite în această direcție, dreptul de a fi atribuite elitei românești.

Alba-Iulia devine capitala Principatului Transilvaniei în 1542⁸. Trecând de interese politice a căror scenă a devenit orașul prin calitatea sa, acestea sunt urmate și de diferite încercări de materializare a mai multor interese religioase, de la romano-catolici, reformați – unitarieni, înapoi la catolicism, prin sosirea iezuiților la Alba-Iulia și Cluj. În sfârșit, probabil la 1571 se înființează aici, la Alba-Iulia, episcopia ortodoxă⁹. Funcționarea acestei instituții românești timp de aproape un secol și jumătate a generat formarea unui cerc destul de larg de preoți cu predispoziții intelectuale, care se vor manifesta în primul rând pe parcursul secolului al XVII-lea. Această situație a fost posibilă datorită legăturilor pe care biserica ortodoxă din Transilvania le-a avut cu cea din Țara Românească încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, prin Tratatul de la 1595, și pentru că religia ortodoxă a fost agregată de principele catolic Ștefan Báthory. În acest context, nu pe ultimul loc se afla Reforma calvină, care se va stabili în Transilvania pe parcursul secolului. Excluzând polemica dogmatică ce a rezultat și încercarea de a forța populația românească la schimbarea religiei prin prozelitism calvin, controversa între ortodoxie și calvinism a contribuit la îmbunătățirea pregătirii preoților. Principii calvini au înființat școli unde au învățat mulți români, care în final vor face parte din nobilimea albauliană sau general românească. Este bine cunoscută preocuparea superintendenților calvini de Alba-Iulia de a traduce și a tipări cărți în limba română. Alba-Iulia devine cel mai puternic centru tipografic românesc al secolului, care, cu toate cele precizate, nu a produs prea multe cărți influențate de Reformă; ne gândim aici, în primul rând, la *Catehismele* de la 1642, 1648, 1656. Toate străduințele funcționarilor calvini nu au reușit să schimbe caracterul religiei majorității românilor. Dimpotrivă, educația prin școala și prin cartea în limba poporului a oferit românilor înzestrați posibilitatea de a pătrunde între elitele principatului. Numărul lor a crescut și datorită politicii principilor, mai ales spre sfârșitul secolului al XVII-lea, mulți dintre ei formând primul val de învățați ai veacului următor.

Cărturarii albaulieni se vor încadra într-o schemă determinată de natura preocupărilor, fiind episcopi și mitropoliți, protopopi și preoți sau funcționari laici ai mitropoliei ori ai capitalei. Dacă ținem seama de clasificările propuse în istoriografia europeană și de autorii sus-citați, elita albauliană face parte în primul rând din clerul românesc. Chiar dacă „*zvoarele mărturisesc slabe cunoștințe de citit și scris ale preoților*”¹⁰, activitatea intelectuală desfășurată în jurul Mitropoliei Bălgradului începând cu deceniul al patrulea al secolului al XVII-lea capătă valențe de elită.

În nenumărate cazuri, în lucrările de specialitate s-au subliniat calitățile clericilor din preajma Mitropoliei Ardealului de la Alba-Iulia; în timp, autorii s-au preocupat de mitropolii sau preoții înobilizați, în general despre fiecare în parte.

Cercetarea activității tipografiei românești de lângă Mitropolia Bălgradului¹¹ ne-a permis o privire de ansamblu asupra preocupărilor intelectuale ale celor ce au format cercul restrâns care a contribuit la traducerea cărților în limba română din limbi diferite, al celor care au tipărit aceste cărți și al celor care le-au diordosit. Această activitate, care în Europa Occidentală avea deja formă de industrie, în Țările Române ale secolului al XVII-lea nu poate fi clasificată încă altfel decât arta tiparului. Extrem de puține dovezi despre efortul intelectual al acestor traducători, editori, tipografi sunt oferite doar de produsele rezultate: cărțile. Comparând întregul demers de editare a unei cărți din zilele noastre cu efortul de acum 350 de ani, nu putem decât să-i considerăm pe cărturarii vremii o elită românească veritabilă, care au dobândit această calitate prin prestația lor culturală și socială. Unii dintre ei au fost înobilizați printr-un concurs de împrejurări politice, fenomen numit și „*noblețea conferită de cultură și de prestația socială în serviciul cetății*”¹², alții nu au primit diplome, pe alții, credem că destul de numeroși, nu-i cunoaștem pe nume. Toți cei la care ne gândim în acest context mai au o calitate, aceea de a vorbi o limbă românească literară și corectă, care a putut fi receptată și dincolo de arcul carpatic, atunci când însuși Antim Ivreanu, încă la sfârșitul secolului al XVII-lea, elogiază limba slavă.

Contribuția de față și-a propus ordonarea cronologică a membrilor elitei albauliene a secolului al XVII-lea, a celor înobilizați și a celor fără diplomă de nobil, fără pretenția de a considera lista lor definitivă. Dorim să ridicăm această problemă ca o recunoaștere a importanței pe care credem că Alba-Iulia a avut-o în secolul cercetat și ca o altă provocare pentru istoricii medievaliști spre a revizui sau a scrie istoria acestui oraș.

Mitropolitul Ghenadie II, avându-i ca predecesori în scaunul vlădicesc pe episcopii de Bălgrad din secolul al XVI-lea, pe Ghenadie I și pe Ioan de Prislop, și pe Teoctist și Dosoftei în primii ani ai secolului al XVII-lea, care nu fac obiectul cercetării noastre¹³, a fost o personalitate a lumii ecleziastice și culturale românești. Fiu de nobil din Transilvania, prezent la Alba-Iulia în anul 1622, ca mitropolit acceptat de Gabriel Bethlen, el va fi hirotonit la Târgoviște în 17 octombrie 1627¹⁴. În concepția istoriografică românească, mitropolitul Ghenadie II face parte „de jure” din elita românească, calitate ce nu se restrânge la moștenirea de familie. Activitatea sa îndelungată este punctată de divergențe cu superintendentul Ștefan Geleji, navigând între obligațiile impuse de acesta și religia ortodoxă.

Raporturile ierarhice se manifestă în cazul lui Ghenadie printr-un act de cultură, legat de vizita mitropolitului Teofil al Țării Românești la Alba-Iulia în primăvara anului 1640. Ca o consecință, la Alba-Iulia va fi trimis de domnitorul Matei Basarab și de mitropolitul Teofil munteanul Popa sau Dascălul Dobre, tipograful primei cărți românești de la Alba-Iulia, *Evghelia cu învățătură*¹⁵, din 1641, carte patronată de mitropolit cu o prefață care îi aparține parțial; el finanțează și o parte din procesul tipării. În același context, Ghenadie II, în colaborare cu mitropolitul Teofil, realizează *Prefața* pentru un tiraj al *Pravilei* tipărit la Gova în anul 1640¹⁶ de Meletie Macedoneanul, tiraj destinat desfacerii în Transilvania.

Pentru timpul vlădiciei lui Ghenadie II am reținut numele a încă doi cărturari români, de origine munteană, care prin activitatea lor cărturărescă pot completa, deocamdată, lista intelectualilor români: Popa Dobre, numit și Dascăl, ca tipograf și probabil și editor, corector, și Meletie Macedoneanul, colaboratori de la Gova.

Numele lui Popa Dobre este strâns legat de tipărirea *Evangeliei* bălgrădene și a *Catehismului calvinesc* de la 1642¹⁷, iar aspirații înalte l-au adus în anul 1640, la Alba-Iulia, pe Meletie Macedoneanul în postura de candidat la scaunul vlădicesc eliberat prin moartea lui Ghenadie. Este posibil să fi luat legătura cu Alba-Iulia însoțindu-l pe mitropolitul Teofil în vizita lui aici. Meletie Macedoneanul, egumenul Mănăstirii Govora, este preocupat de arta tiparului în tipografia de acolo; în tipografia de la Mănăstirea Dealu își spune „*ispravnicul izvodului Scripturii*...”¹⁸.

Incontestabil membru al elitei românești de la Alba-Iulia și din Transilvania, fără recunoaștere, prin diplomă de înnobilitare, a calităților intelectuale, este Simion Ștefan, mitropolit ce i-a urmat lui Ilie Iorest, ales în martie 1643. La acea dată toate eforturile sale și ale cercului său de colaboratori erau concentrate la traducerea și editarea *Noului Testament* (1648)¹⁹ și la scurt timp a *Psaltirii* (1651)²⁰. Cei ce au tradus pentru prima dată textul integral al *Noului Testament* în limba română fiind probabil aceiași cu editorii textului *Psaltirii*, nu pot fi decât niște intelectuali de clasă, „[...] popii miei preuți cărțulari și oameni înțelepți, carii să știe izvodul Testamentul cel nou a Domnului nostru, a lui Iisus Hristos, din limba grecească și slovească și lăținească [...]”²¹, școlii ori la Colegiul lui Bethlen din Alba-Iulia, ori „[...] Măria ta, cu mult chelșug, în toți anii, trimiți cărțulari în țeri streine, să învețe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezeu [...]”²². Nu ne-am propus să intrăm în multe amănunte privind controverse și polemici publicate deja despre procesul de editare a cărților bălgrădene. Pe lângă arhiepiscopul și mitropolitul Simion Ștefan, care „din oficiu” face parte dintre cărturarilor albaiulieni ai perioadei propuse, implicat din elită, îi numim pe ieromonahul Silvestru, primul traducător cunoscut, menționat chiar în *Predoslovie către cetitori a Noului Testament*, pe Gheorghe Rusu din Sibiel, tipograf²³, și pe Ștefan tipograful (care se mai semna Ștefan din Ohrida, Ștefan Brzohodec, ieromonah tipograf sârb)²⁴. Silvestru a venit la Alba-Iulia de la Govora, unde a tipărit și poate chiar tradus din limba rusă *Evangelia învătătoare*, în 1642; moare la Alba-Iulia înainte să încheie traducerea *Noului Testament*²⁵. Ștefan tipograful, ieromonahul de la Govora, a colaborat la tipărirea *Pravilei* din 1640 și a tipărit la Câmpulung un *Antologhion slav* în anul 1643. Gheorghe Rusu din Sibiel, astăzi în județul Sibiu, nu a rămas anonim, semnându-se pe paginile unui exemplar al *Noului Testament* „[...] fiind tipograf cu ceilalți frați anume Simion Ștefan [...]”²⁶. Colectivul traducătorilor și tipografilor sus-menționați trebuie lărgit cu încă un nume, de moldovean de această dată, Gheorghe de la Mănăstirea Secu, traducător al *Catehismului calvinesc*, Bălgrad, 1642²⁷ (din limbile latină și slavonă, conform foii de titlu citate de mitropolitul Varlaam²⁸). Gheorghe ar putea să fie cel care, împreună cu Mihail Molodeț (viitorul episcop de Maramureș din anul 1651), îl însoțea pe mitropolit în vizitele sale canonice²⁹ și, aflându-se în preajma lui Simion Ștefan, poate fi – de ce nu? – și unul din traducătorii *Noului Testament*. Mai mult decât atât, corectorul Gheorghe Moldoveanul se semnează la sfârșitul *Scutului Catehismului* (Bălgrad, 1656)³⁰. Să fie coincidență de nume și de proveniență sau este vorba despre unul și același Gheorghe Moldoveanul care va fi prezent între „popii” mitropoliei timp de 14 ani? Simion Ștefan s-a stins din viață la jumătatea anului 1656, lăsând în urma sa realizări multiple, teologice, culturale și politice. Diploma sa de înnobilitare sau confirmarea nobilității nu au fost găsite încă, cu toate că el a păstorit sub cei doi

Gheorghe Rákóczi, primul având la activ 75 de înnobilări, dintre care au fost identificați 11 preoți, iar cel de-al doilea 141 de înnobilări, dintre care doar 7 preoți³¹. De asemenea, nici unul dintre colaboratorii identificați ai mitropolitului nu se află menționați între familiile înnobilate. Acest fenomen se datorează, probabil, faptului că stările i-au exclus pe români din dietă, iar toleranța religioasă instituită în secolul precedent va slăbi treptat, mai cu seamă în urma apariției *Approbatelor* (1653) și *Compilatelor* (1669)³². Prezența cărturarilor-tipografi din Țara Românească și Moldova în elita albaiuliană se datorează protecției, materializate pe tot parcursul secolului al XVII-lea, din partea acestor două principate, ai domnilor și ierarhilor față de biserica românească din Transilvania, situație acceptată de principii Transilvaniei. Alianța dintre Transilvania și Țara Românească poate fi urmărită din vremea lui Mihai Viteazul,

lui se află în „căsuța tipografică” a *Catehismului calvinesc*; tot el ar fi putut colabora chiar la tipărirea *Noului Testament*³⁴.

Înnobilat “post-mortem”, vlădică de Alba-Iulia, cu o activitate apreciată la un moment dat de casa princiară, mult discutat de istorici, a fost mitropolitul Sava Brancovici. Vlădică lui se desfășoară în condiții istorice noi, hirotonit la 14 septembrie 1656 de mitropolitul Ștefan al Țării Românești și confirmat la 28 decembrie 1656, recomandat fiind principelui Gheorghe Rákóczi II de superintendentul Csulai. Biografia și activitatea acestui mitropolit au stârnit un interes deosebit în rândul istoricilor, de la Gheorghe Șincai și Petru Maior, Timotei Cipariu, Augustin Bunca, Ioan Lupaș, până la Vasile Mangra și Marina I. Lupaș; numele lui poate fi găsit în tratate de istorie și de istoria literaturii³⁵. În contextul prezenței sale ca mitropolit de Bălgrad,

Cluj
Calvaria,
biserica din Mănăstur
(1859)

dar și cea cu Moldova va fi înnoită în repetate rânduri pe parcursul secolului al XVII-lea. Prin ultima mare invazie turco-tără în Transilvania (1658), activitatea elitei se va diminua simțitor, însăși Alba-Iulia fiind greu marcată de trecerea armatelor străine prin oraș.

La marginea preocupărilor noastre se află două personalități contemporane cu colectivul lui Simion Ștefan, români și ei, traducători și tipografi, Ștefan Fogarasi și Martin Maior Coronensis (din Brașov), numele lor fiind legate de editarea unei tipăriri curioase la Alba-Iulia, *Catehismul calvinesc* (1648)³³. Tradusă din limbile latină și maghiară în limba română, această carte a fost tipărită cu ortografie maghiară, însă în tipografia princiară. Ștefan Fogarasi a fost predicator calvin în Lugoș, a tradus în limba română cântările calvine, la 18 decembrie 1647 terminând traducerea *Catehismului* și în anul 1648 era preocupat de traducerea *Psaltirii* în limba română. Martin Maior a făcut parte dintre tipografilor renumiți ai perioadei în tipografia princiară; numele

Gheorghe Rákóczi lărgeste jurisdicția mitropoliei asupra altor teritorii din Transilvania, fiind preocupat de fixarea statutului clerului românesc. Nu se poate detecta nici o activitate culturală ori de editare a cărților românești, motivele putând fi diferite; însă mitropolitul a fost cu siguranță un bibliofil, care, din motive nedocumentate astăzi suficient, a organizat două biblioteci, una în cadrul mitropoliei, cu siguranță mai veche, alta la casa sa de la Sibiu³⁶. Sava Brancovici a desfășurat și o activitate politică. După invazia turco-tără de la 1658 călătorește la Moscova, venind cu daruri pentru mitropolie; mai târziu va fi trimis de principele Apafi în Moldova și în Țara Românească. Căzut în dizgrație, moare înainte de 1 mai 1683. Primește împreună cu fratele său Gheorghe, de la împăratul Leopold I, titlul de baron la 7 iunie 1683³⁷. Apreciat sau criticat, Sava Brancovici a fost ierarhul românilor aproape un sfert de veac și aparține „de jure” elitei ecleziastice.

Sub guvernarea lui Mihai Apafi (1661-1690), Transilvania își consolidează legăturile cu Țara Românească și Moldova, având în vedere autonomia proprie. Reforma calvină se află în continuare în centrul atenției cercurilor religioase oficiale. Mihai Apafi emite cel mai mare număr de diplome de înobilare (447, dintre care 67 destinate preoților³⁸). Acest fapt se datorează nevoii unui principe fără personalitate de a-și asigura mica nobilime de partea sa. Este și rezultatul afirmării autorității Mitropoliei Ardealului, prin solicitarea confirmărilor și reconfirmărilor diplomelor nobiliare pentru preoții săi³⁹.

Ultimele două decenii ale secolului se află sub semnul unor activități politice agitate în toate cele trei Țări Române, influențate fiind și de momentul asediului Vienei (1683), din care Imperiul Austriac va ieși victorios și în urma căruia în Transilvania va fi instaurată dominația habsburgică⁴⁰. În această perioadă presiunea Reformei calvine pierde din intensitate, în ultimii ani ai secolului schimbându-se semnificativ opțiunile religioase ale românilor transilvăneni.

„Cursus honorum” al protopopului Ioan Zoba din Vinț (Vințul de Jos, județul Alba), primul purtător de diplomă de înobilare cunoscut nouă din acest lot de albaiulieni înobilati, se află în centrul atenției cercetătorilor mai ales în ultimii ani⁴¹.

În timpul său, Mitropolia Bălgradului a atras un numeros cerc de cărturari și funcționari. Se remarcă prezența mai multor transilvăneni decât în perioada lui Simion Ștefan. Cronologic, în elita ecleziastică deținătoare a diplomei de nobil se înscrie pe locul următor protopopul Gheorghe din Daia, urmașul imediat al lui Ioan Zoba, care se află și între susținătorii și „sponsorii” *Ceaslovului* tipărit la Sibiu în anul 1696⁴⁹. Familia Pop din Daia a fost înobilată prin diploma dată de Mihai Apafi în anul 1664⁵⁰. Ioannes Pater, sau Patăr Ianăș, a primit diploma de nobil la 14 februarie 1669, confirmată la Viena de Leopold I la 28 aprilie 1701⁵¹. Sunt cunoscuți mai mulți membri ai familiei Ianăș care au activat la Alba-Iulia. Este greu de stabilit o genealogie a acestei familii, fiindcă în diferite ocazii se întâlnesc mai multe forme ale numelui: Ioannes Pater, Pater Ianăș, logofătul Ianăș (din mitropolie), popa Ianăș. Ei pot fi identificați drept donatori sau difuzori de cărți bălgrădene, dar și negustori și membri ai companiei comerciale grecești⁵², poate și sponsori ai ultimelor tipărituri românești de la Alba-Iulia.

Protopopul Gheorghe din Daia, urmașul imediat al lui Ioan Zoba, se află între susținătorii și „sponsorii” *Ceaslovului* de la Alba-Iulia (1685-1686)⁵³ și ai aceleia tipărit la Sibiu în anul 1696⁵⁴. Familia Pop din Daia a fost înobilată

Finanțarea tipăririi *Chiriacodromionului* și a *Bucoavnei* se mai datorează „odorbirăului” Bălgradului, Ștefan Racz din Kisfalud (Micești, lângă Alba-Iulia). Între alte activități ale lui se află și cea de donator al cărților bălgrădene⁶⁰. Găsindu-se între funcționarii curții princiare, este posibil ca diploma sa de înobilare să fie identificată la un moment dat. În aceeași situație se află și Pavel Suci, Havasi Suci Pal, „titor și jurat” al mitropoliei, și el un semnatar al unui exemplar din *Noul Testament* (1648)⁶¹.

Cel mai complex tipograf al acestei ultime perioade, Mihai Ștefan sau Mihai Iștvanovici, a stat în preajma mitropolitului Atanasie Anghel. A tipărit *Bucoavna* și *Chiriacodromionul*, ambele în anul 1699, a distribuit cărțile tipărite de el. Se presupune că are o însemnată contribuție în calitate de autor al *Bucoavnei*⁶². La 1706 se află între fondatorii tipografiei de la Râmnic și tipărește câteva cărți. Între anii 1709 și 1711 tipărește 9 cărți în Tbilisi, unde semnează Mihai Ungrovlahul sau Mihai Ștefanișvili. Ultimele informații despre Mihai Iștvanovici se leagă încă o dată de Alba-Iulia, unde este identificat la 1713-1714 ca episcop al tipografiei și patron al construcției primei biserici unite de aici, cea ridicată din materialele rezultate în urma dărâmării cetății medievale la 1718⁶³. Spre sfârșitul vieții, în 1717, i se acordă diploma de nobil din partea împăratului Carol al VI-lea⁶⁴.

Nu se poate încheia acest periplu printre erudiții și cărturarii români albaiulieni de la sfârșitul secolului al XVII-lea fără să trecem în revistă câteva nume de truditori în domeniul culturii, identificate, cel mai adesea, pe paginile cărților bălgrădene. Nu li s-au recunoscut meritele din partea oficialităților, mulți dintre ei fiind în trecere prin Alba-Iulia. Daniil Tipografu contribuie la tipărirea *Sicriului de aur* (1683); lângă el mai sunt numiți Popa Ioan din Vinț, Gheorghe din Daia, protopopul Văsiu din Bălgrad și protopopul Oprea din Armeni, ctitorii sfintei mănăstiri a Bălgradului. Un tipograf rus Iosif a tipărit *Ceaslovețul* (1685-1686), tipograful Kiriak, ieromonah de la Mănăstirea Agapia, tipărește *Rânduiala diaconstvelor* (1687), *Molitvenicul* (1689), *Cazanii la oameni morți* (1689), *Ceaslovul* (1696), unde mai apar numele ucenicilor Oprea Mihai Banci, Toma și Avram Arhidiacon. Ultima carte tipărită la Alba-Iulia a fost *Pâinea pruncilor* (1702); traducătorul ei a fost Duma Ianăș din Bărbănt, de lângă Alba-Iulia, iar tipograful este incert⁶⁵.

Elita românească din Alba-Iulia din secolul al XVII-lea a fost compusă din cărturari de toate categoriile intelectuale, din toate cele trei Țări Române. Mulți dintre ei au fost înobilati pentru meritele lor în activitatea ecleziastică, diplomatică și culturală. Suntem însă martorii unui exod de tipografi, gravori sau turnători de litere, diaci care au venit în Transilvania cu un scop bine stabilit, acela de a tipări cărți. Acest exod a fost susținut și aprobat de principii și superintendenții calvini.

Am dorit, prin contribuția noastră, să subliniem numărul și valoarea acelora care au realizat la Alba-Iulia, în secolul al XVII-lea, un centru cărturăresc și nu ne îndoiim că numărul lor va crește prin cercetările viitoare. Totodată, considerăm că, pe lângă cărturarii români înobilati care din oficiu fac parte dintr-o elită recunoscută, a existat o elită lipsită de diplomă de înobilare, fără care nu se putea desfășura activitatea profesională ce rezultă din producția de carte românească de la Alba-Iulia.

Cluj

Demolarea morii de lângă poștă (1933)

Înobilat încă la 20 mai 1664, ar trebui să presupunem că la acea dată avea deja ani de activitate merituosă, pentru care el și membrii familiei sale au primit diploma de înobilare „pentru credincioasele slujbe”. A fost ctitor al proprietăților mitropoliei, notar al soborului mare, vicar al Mitropoliei Bălgradului. A desfășurat o activitate intensă de traducere și tipărire (nefiind chiar el tipograful) și autor al unui număr considerabil de cărți: predici funebre, de morală creștină pentru preoți și laici, cărți de rugăciune: *Sicriul de aur* (1683)⁴², *Cărare pe scurt spre fapte bune și îndreptătoare* (1685)⁴³, *Ceasloveț* (1685-1686)⁴⁴, *Rânduiala diaconstvelor* (1687)⁴⁵, *Molitvenicul* (1689)⁴⁶, *Poveste la 40 de mucenici* (1689)⁴⁷ și *Cazanii la oameni morți* (1689)⁴⁸. Chiar dacă istoricii oscilează între a-l socoti filocalvin sau ortodox, Ioan Zoba din Vinț, inspirat de Reformă, s-a dovedit a fi un adevărat cărturar (activ probabil până în 1695) și are un loc bine stabilit în elita românească ardeleană.

prin diploma dată în anul 1664 aceleiași Gheorghe⁵⁵. Pe lângă activitatea sa de funcționar, el a mai sponsorizat tipărirea *Chiriacodromionului* (Bălgrad, 1699)⁵⁶ și a *Bucoavnei*⁵⁷ din același an.

Mitropolitul Teofil, din Teiuș, cu numele său laic Toma Szeremi, a fost înobilat la momentul înscăunării sale. A fost și patron al *Ceaslovului* de la 1695, suportând și o parte din cheltuielile tipăririi cărții. Prin testament, Teofil va lăsa bunurile sale Mitropoliei Bălgradului⁵⁸.

Un eminent membru al elitei românești de la Alba-Iulia, Atanasie Anghel, ultimul mitropolit, pe urmă episcop de Bălgrad, este o personalitate bine cunoscută. Ierarhul bisericii românești în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, administratorul ei, donator de bunuri și cărți, diplomat, om politic, fiu de preot dintr-o zonă nu prea îndepărtată de Alba-Iulia, a câștigat diploma de nobil în perioada alegerii pentru funcția de ierarh⁵⁹.

NOTE

1. Volum bilingv: *Az erdélyi román nemesség*, coordonator MARIUS DIACONESCU, Editura Muzeului Sătmărean, 1997.
2. *Ibidem*, p. 6-35. De același autor, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000.
3. MARIUS DIACONESCU, *op.cit.*, p. 36-63.
4. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
5. REMUS CÂMPEANU, *op.cit.*, p. 21.
6. IOAN DRĂGAN, *art.cit.*, p. 5-6.
7. IOAN-AUREL POP, *art.cit.*, p. 36.
8. O istorie a Alba-Iuliei: *Alba-Iulia 2000*, Alba-Iulia, 1975.
9. În secolul al XVII-lea, vlădicii români de la Alba-Iulia își spuneau în documente, prefețe ale cărților ori pe foile de titlu ale acestora „[...] arhiepiscop și mitropolit Scaunului Bălgradului și a Vadului și Maramurășului și toată țara Ardealului”.
10. *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 254.
11. Concluzii la EVA MĂRZA, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Editura Imago, 1998.
12. *Istoria României...*, p. 277.
13. MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, București, 1994, p. 61-63; GHEORGHE ANGHEL, *De la vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, 1993, p. 22-61.
14. MIRCEA PĂCURARIU, *op.cit.*, p. 63-65; GHEORGHE ANGHEL, *op. cit.*, p. 63-66.
15. ION BIANU, NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche 1508-1830* (prescurtat B.R.V.), I, București, 1903, nr. 40.
16. B.R.V., I, nr. 39.
17. *Ibidem*, nr. 38.
18. *Ibidem*, nr. 46, în *Evangelhia învățătoare*, 1644. Meletie Macedoneanul a fost și tipograful *Gromovnicului*, 1639, care nu demult era considerat tipăritură bălgrădeană, dar care aparține tipografiei de la Govora. Un episod din timpul tratativelor între Meletie Macedoneanul și superintenden-tul Geleji la Alba-Iulia: GHEORGHE ANGHEL, *op. cit.*, p. 66-67.
19. B.R.V., I, nr. 54.
20. B.R.V., I, nr. 60.
21. *Predoslovia către principe din Noul Testament*, Bălgrad, 1648, semnată de SIMION ȘTEFAN (am folosit pentru citare exemplarul editat de episcopul Emilian al Alba-Iuliei, Alba-Iulia, 1988, p. 113).
22. *Ibidem*.
23. FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească din Bihor sec. XVI-XVII*, Oradea, 1977, p. 72-73; IDEM, *Memoria vechilor cărți românești: Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 41-42.
24. PAVEL BINDER, *Din istoria legăturilor tipografice dintre Țara Românească și Transilvania – Ștefan, tipograful Noului Testament din Alba Iulia (1644-1648)*, în *Limba română*, 23, 1974, nr. 3, p. 245-248; FLORIAN DUDAȘ, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 205; EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 41.
25. Traducerea lui Silvestru nu a fost considerată bună, putea să fie și ea utilizată de noii colecți de traducători alba-iulieni. Informația se află tot în *Predoslovia către cititori*.
26. FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească...*, p. 72-73.
27. B.R.V., I, nr. 38.
28. B.R.V., I, nr. 45.
29. MIRCEA PĂCURARIU, *op. cit.*, p. 68.
30. B.R.V., IV, p. 64.
31. ANA DUMITRAN, BOTOND GÚDOR, *Înobilirea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase*, în *Medievalia transilvanica*, III, 1999, nr. 1-2, p. 28-32. Studiul și analiza sunt elaborate pe baza lucrării IOAN CAVALER DE PUȘCARIU, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, I, II, Sibiu, 1892 și 1895.
32. *Istoria României...*, p. 249-250.
33. B.R.V., I, nr. 53; TAMÁS LAJOS, *Fogarasi István Kátéja fejezet a bántási és hunyadmezei ruménség művelődéstörténetéből*, Kolozsvár, 1942; JUHÁSZ ISTVÁN, *A Reformáció az Erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940, p. 190-192.
34. EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 44-46.
35. O bibliografie referitoare la Sava Brancovici ca mitropolit al Bălgradului: EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 56-63.
36. *Ibidem*.
37. Textul diplomei este publicat spre exemplu la MARINA I. LUPAȘ, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, p. 86-87. Gheorghe Brancovici va primi în anul 1688 titlul de conte. Vezi IOAN LUPAȘ, *Vechimea ortodoxiei transilvane*, în *Studii istorice*, V, Sibiu-Cluj, 1945-1946, p. 94; în p. 95 a aceluiași studiu, I. Lupaș amintește existența unui „Egy irhában kötött diarium”, tradus „un ziar cusut în piele”, care ar putea fi mai degrabă o agendă a mitropolitului, necunoscută astăzi.
38. ANA DUMITRAN, BOTOND GÚDOR, *art. cit.*, p. 32.
39. *Istoria României...*, p. 265.
40. *Istoria României...*, p. 267-270.

Cluj
Biserica Iezuită,
cu monumentul în memoria
victimelor ciumei (1870)

41. ANA DUMITRAN, IOAN MIRCEA, GÚDOR BOTOND, *Noblete prin cultură: Ioan Zoba din Vinț în Apulum, XXXVII/2*, 2000, p. 11-21; în anexă este publicată și diploma sa de înobilizare; I. LUPAȘ, *Nobilitatea popii Ioan din Vinț*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 195-197; ANA DUMITRAN, BOTOND GÚDOR, *art. cit.*, p. 37-38; EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 64-84.
42. B.R.V., I, IV, nr. 80.
43. *Ibidem*, IV, nr. 31.
44. *Ibidem*, I, IV, nr. 84.
45. *Ibidem*, I, nr. 85.
46. *Ibidem*, I, nr. 87.
47. *Ibidem*, I, IV, nr. 207.
48. DANIELA POENARU, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, p. 170-171, nr. 87.
49. B.R.V., I, IV, nr. 101. Din bibliografia de specialitate se știe că această carte a fost tipărită la Sibiu cu materialele tipografiei bălgrădene; pentru concluzii: EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 85-88.
50. CĂ. AUREL RĂDUȚIU, *Daia Română la 1785*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 311-322. ANA DUMITRAN, BOTOND GÚDOR, *art. cit.*, p. 38 își pun problema dacă Dályai György din diploma de înobilizare este același cu Gheorghe din Daia, informația considerată sigură de Aurel Răduțiu.
51. Această informație am primit-o de la dna Ana Dumitran, căreia îi mulțumim și pe această cale; apud IOSIF KEMÉNY, *Repertoriul nobilității*, vol. IX, f. 171 r.
52. PAVEL BINDER, *Membrii familiei Pater din Transilvania, sprijinitori ai ortodoxiei și factori de unitate națională*, în *Mitropolia Ardealului*, 24, 1979, nr. 4-6, p. 347-352; EVA MĂRZA, DOINA DREGHICIU, *Cartea românească veche în județul Alba secolele XVI-XVII Catalog*, Alba-Iulia, 1989, p. 36-37.
53. B.R.V., I, IV, nr. 84.
54. B.R.V., I, IV, nr. 101. Această carte a fost tipărită la Sibiu cu materialele tipografiei bălgrădene; concluzii: EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 85-88.
55. CĂ. AUREL RĂDUȚIU, *art.cit.*, p. 311-322; EVA MĂRZA, DOINA DREGHICIU, *op. cit.*, p. 36.
56. B.R.V., I, nr. 115.
57. *Ibidem*, nr. 113.
58. EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 87-88; *Testamentul Mitropolitului ardelean Teofil (1697)*, în *Revista istorică*, 1916, nr. 3-6, p. 83-84 și la alții.
59. REMUS CÂMPEANU, *op. cit.*, p. 127-128.
60. EVA MĂRZA, DOINA DREGHICIU, *op. cit.*, p. 36.
61. TIMOTEI CIPARIU, *Acte și fragmente*, Blasiu, MDCCCCLV [1855], p. 257.
62. EVA MĂRZA, *op. cit.*, p. 95-98.
63. O bibliografie concentrată privind persoana lui Mihai Iștvanovici, *Ibidem*, p. 93-109.
64. ȘTEFAN METEȘ, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 405. Conform informației Anei Dumitran și în IOSIF KEMÉNY, *op. cit.*, vol. X, p. 307, sub numele Mihail Istvanfi, datat la Viena, 1 iunie 1717.
65. B.R.V., IV, nr. 133.

Studiile din rubrica Historia semnate de Gheorghe Platon, Alexandru Madgearu, Cornel Sigmirean și Eva Mărza au fost prezentate la Conferința Internațională *Civilizație transilvană și tendințe metodologice în noua istorie*, organizată de Centrul de Studii Transilvane (Cluj-Napoca, 13-15 septembrie 2001).

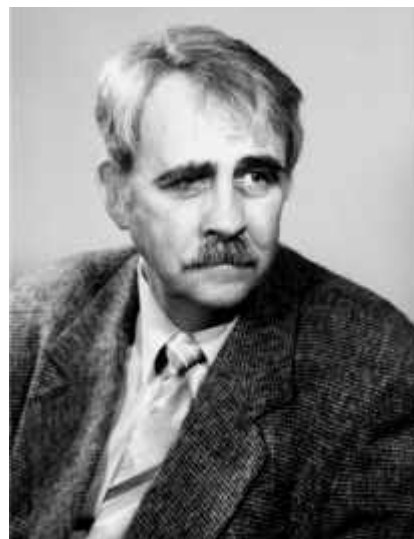
TRANSILVANIA, dincolo de obsesii

„Sclav al intuiției”, „preot al rațiunii”

■ Valentin Timaru

Născut la Sibiu în 16 octombrie 1940. În anul 1964 absolvește secția pedagogică a Conservatorului din Cluj, în perioada 1965-1968 a urmat compoziția la București, clasa Anatol Vieru. În perioada 1970-'72 a continuat compoziția la Cluj, clasa Sigismund Toduță, absolvind-o în 1972. Din 1982 este doctor în muzicologie. În prezent – profesor universitar, titularul disciplinei de forme muzicale la Academia de Muzică „Gh. Dima” din Cluj. **DISTINCȚII:** Premiile Uniunii Compozitorilor pe anii 1986, 1993, 1995; Premiul Academiei Române pe anul 1993; Profesor Onorific al Universității „Transilvania” Brașov. **COMPOZIȚII:** Simfonia I (1972), Simfonia a II-a (Musica per Ungaretti) (1988), Simfonia a III-a (Miorița) (1988),

Simfonia a IV-a (Simfonia giocosa) (1990), Simfonia a V-a (Simfonia da requiem) (1999), două concerte instrumentale, trei oratorii (Cântece de vremeire – 1979, Pe urmele Mioriței – 1984, Liturghia solemnă – 1999), patru cantate, creație camerală și pentru cor ș.a. **MONOGRAFIE:** Morfologia și structura formei muzicale (Cluj, 1990), Simfonismul enescian (Editura Muzicală, București, 1992), Principiul stroficității (Cluj, 1994), Compendiu de forme și analize muzicale (Brașov, Editura Universității „Transilvania”, 1997), Ansamblul muzical și arta scriiturii pentru diversele sale ipostaze (Oradea, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, 1999).

– Să începem cu o notă realistă. Trăim un prezent care în sens cultural este unul al confuziei. În sens pur stilistic-muzical, este un prezent al disperției. A doua mare disperție după catastrofa romantismului. În post-modernitate, după apusul avangardelor postseriale, un compozitor este lăsat, se pare, pe cont propriu în sensul cel mai direct al cuvântului. Trăim un prezent al stilurilor individuale. O disperție fără precedent. Cât de mult considerați a fi reprezentativă pentru Dvs. această constatare în ceea ce privește propria creație, viziunea estetică sau programul ideatic?

– Sunt nevoit de la început să mă așez în opoziție cu punctul Dumneavoastră de vedere. Întrebarea pe care mi-o adresați ar trebui amendată cel puțin în două puncte ale radicalismului său: prezentul care în sens cultural este „al confuziei” și dispersia de după „catastrofa romantismului”. Atunci când punerea în pagină nu consună cu gândirea interlocutorului interviuat, răspunsul la întrebare se formulează cu mult mai greu decât am putea să ne închipuim.

Astfel, pornind cu începutul, se cuvine a formula un corectiv: prezentul nostru cultural poate suferi pe alocuri de *standardizare*, de *șablonare*, de *înregimentare în diversele „-isme”*, dar în nici un caz nu este al confuziei! Timpul nostru este mai degrabă al unui raționalism pragmatic dictat de acceptarea unor capricii ale jocului social.

M-ați provocat în numele unei note realiste pe impulsul căreia sunt obligat să amintesc tarele societății de consum, societate ce se hrănește cu produsele cele mai bine lansate printr-un sistem promoțional tot mai rafinat conceput. În acest context, și creația artistică poate deveni o marfă care urmează a fi oferită prin procedeele tipice economiei de piață. Reclama unei creații artistice lansată pe toate canalele mediatică, cu cât este mai bine articulată, cu atât va avea darul de a o acredita mai temeinic în conștiința publică (aceasta făcându-se independent de calitățile sale intrinsece). În acest context, cu greu se poate vorbi despre o potențială viziune estetică și cu atât mai puțin despre un anume program ideatic.

Referitor la „a doua mare disperție după catastrofa romantismului”, îmi iau permisiunea de a nu pacta cu această etichetare a romantismului. Chiar dacă arta secolului XX s-a definit pe multe coordonate ale sale drept antiromantică, niciunde nu s-a zăgrăvit o imagine catastrofală a epocii anterioare. În mod cu totul paradoxal, în arta secolului XX anumite „ticuri romantice” au

supraviețuit mai ales în zonele calde ale expresivității. În fond, „clasicii secolului”, cum ne place să-i denumim pe monștrii sacri ai compoziției veacului XX, au fost pe alocuri mai mult sau mai puțin romantici. Individualismul lor atitudinal era în fond tot de sorginte romantică. Cu disperția orientărilor compoziționice sunt de acord, subliniind doar faptul că acum este vorba de o „înregimentare într-o manieră de exprimare”. Secolul XIX a fost al marilor individualități, care și-au avut fiecare emulii și epigonii lor, pe când secolul XX a fost un secol al manierismului tehnicist acreditat prin grupări artistice, programe de creație, festivaluri de muzică nouă și alte asemenea accesorii. Iar din grija prea mare pentru *exprimare* a fost sacrificată *expresia*.

Mă întrebăți cât de reprezentativă ar fi pentru mine muzica timpului nostru și vă mărturisesc că nu mi-am pus această problemă niciodată. Despre ceea ce fac trebuie să se pronunțe cei care și-au făcut o profesie din aceasta. Pe vremuri, când studiam compoziția cu Anatol Vieru la București, colegii de catedră îmi spuneau: „Timaru – compozitor romantic”. Faptul că m-au recunoscut de compozitor mi-a fost suficient, atributul de romantic fiind o emanație subiectivă care nici-când nu m-a deranjat.

– În clasicism sau romantism, atingerea nivelului de stil individual însemna certificarea unei indiscutabile superiorități valorice. În postmodernitate însă, stilul individual reprezintă o obligativitate care, cu de la sine putere, legitimează, chipurile, valabilitatea valorică a lucrărilor compuse. Care sunt consecințele unei asemenea stări de lucruri în planul tehnicii de compoziție, al mijloacelor de expresie și, mai pe larg, în sensul limbajului muzical? Este o situație terifiantă, în sensul în care cererea de mijloace este într-o continuă creștere, fondul materialului disponibil fiind însă, din contră, într-o continuă diminuare.

– Relația dintre stilul individual și superioritatea valorică, așa cum o receptăm astăzi în contextul clasicismului și al romantismului, are nevoie de unele clarificări. Clasicismul și romantismul sunt etape stilistice bine decantate în timp, avându-și coordonatele exprimării oarecum „împietrite” în conștiința socială. În acest context avem și o imagine clară asupra „stilurilor individuale” (cum le numiți) pe care memoria timpului le-a filtrat, reținându-le într-o veșnicie relativă. Dar să nu uităm că în acest proces al decantării valorice un element esențial a

fost și asumarea unui anumit gust, care a evoluat, schimbându-se vizibil de la o generație la alta. Continuând întrebarea Dvs., lansăm o nedumerire retorică: oare postmodernitatea se poate defini stilistic?!... Credem că nu, deoarece, după opinia noastră, rămâne încă o reuniune de diverse maniere de exprimare. În acest context, aminteam puțin mai devreme de înregimentarea în varii „-isme” care nu au avut forța unificării într-un „-ism” definitor, ca în clasicism sau romantism, de pildă.

Care sunt consecințele acestei stări de fapt? Nu este cazul de a mai comenta, deoarece le trăim pe pielea noastră. Referitor la „obligativitatea abordării unei anume tehnici compoziționice”, cer permisiunea de a mă abține, deoarece aici intrăm în intimitatea eticii profesionale, care nu se comentează, ci se abordează.

– Cât de largi sunt limitele între care poate fi menținut procesul de generare a noi și noi genuri? Barocul a dat fuga și concertul instrumental, clasicismul – simfonia și un nou model al genului de operă, romantismul – poezia simfonică, drama muzicală și miniatura vocală. Ce au avut de oferit în acest sens ultimele decenii ale secolului XX? Care este direcția de înaintare în planul genurilor, date fiind strategiile neconvenționale care au fost asimilarea zgomotului, suprimarea controlului procesual, suprimarea modelelor tradiționale de organizare sonoră? Încotro se „rostogolește” bablonia stilurilor individuale postmoderne?

– Spuneam undeva că genurile muzicale reprezintă caracterul, funcțiunea și expresia unei creații muzicale, pe când forma se limitează la a fi doar structura acestora. Dacă acceptăm această distincție, atunci vom fi obligați să revenim din nou la atitudinea creatorului contemporan față de ineditul exprimării, pe de-o parte, și față de relevanța expresiei, pe de altă parte. Antiromantismul declarat al primului val de avangardă a luptat deschis împotriva elementelor de expresie romantică: cursivitate melodică proaspăt emancipată de sub tirania carurii, elasticitatea derulării temporale, cauza de a elimina coagulantul funcțional prin eludarea sensibilelor. În acest scop, s-au abordat noi tipuri de organizare sonoră, cum ar fi dodecafonia serială sau hexatonismul (ambele eludând în esență semitonul ca germene al funcționalismului dominant și vizând o anume imponderabilitate sonoră), sau repere noi în conceperea derulărilor

temporale la nivel de metru, ritm, tempo (vizând o anumită ancorare într-un spațiu sonor atemporal).

Revenind la genurile noi ale secolului XX, mărturisesc că ele sunt mai puțin relevante și consistente. Au apărut câteva *schife simfonice, blocuri sonore*, toate ca definiții ale lucrării în cauză, și nu drept consfințire a unui gen unanim acceptat. Titlul unei lucrări de avangardă era foarte important; el trebuia să eclateze, să ofere repere de structurare extramuzicală pentru ca „să spargă piața” (este suficient să rememorăm titluri de Xenakis, Boulez ș.a.). În mod paradoxal, dodecafonistii au fost cei mai eclectici în abordarea formelor muzicale (despre sonatele lor ar merita să se scrie un studiu muzicologic mai bine argumentat decât lucrările prezentate!).

În zona compozitorilor adepți ai exprimării cursive, singurul indiciu de configurare a unor noi genuri muzicale l-am sesizat în intenția acestora de a contopi forma cu genul. Aici, după opinia noastră, Enescu este un vizionar în schițarea și chiar articularea unor adevărate *forme vectoriale*.

– *Cât de rezistente și ofertante sunt, în această situație, resursele oferite de zona fenomenelor etnic și religios? Am în vedere aici consistența fondului intonațional, structural, de gen sau de mijloace și tipologii de expresie. Cât de plauzibilă este ipoteza că am putea asista la o resurecție (bineînțele în alte condiții și sub alte forme) a unor mișcări contestate chiar față de hiperavangardismul muzicii ultimelor decenii ale secolului XX? Să mai fie funcțional oare determinativul de „școală națională”? Care ar fi, în opinia Dvs., resursele care ar putea alimenta evoluția gândirii și practicii muzicale culte în aceste condiții?*

– Trecând peste tendențiozitatea întrebării, îmi permit să vă răspund scurt: fenomenele etnic sau religios, din perspectiva noului mileniu, sunt niște emanații sociale firești. Ele se pot detecta în creație, dar nu-i pot legitima rațiunea acesteia de a fi autentică sau valoroasă. În contextul mondializării contemporane, fenomenele în cauză pot deveni *pete de expresie aparte*, aidoma unor dialecte sau graiuri pentru o limbă.

– *Cât de mult contează pentru un practicant al muzicii să-și declare descendența de la un anumit stil sau de la o tehnică de compoziție? Cât de recomandabilă este o asemenea declarație (bineînțele prin intermediul lucrărilor scrise) în epoca stilurilor individuale, perioadă în care un asemenea lucru ar putea „prejudeca” destul de grav preținsa originalitate a personalității creatoare? Cât de vizibile (și relevante, așa spune) sunt emanațiile creației enesciene și cât de promițătoare sunt (în sensul soluțiilor tehnice, estetice sau/și expresive) deschiderile pe care le oferă? Le mai oferă oare sau, poate, această hiperofertanță a operei enesciene este doar o consecință a modului de a reprezenta într-un anumit fel lucrurile?*

– Muzica trebuie scrisă, și nu explicată. Dacă ai nevoie de a explica ceva din creația ta, înseamnă că undeva nu ai fost suficient de convingător. În cazul societății de consum, angrenarea compozitorului în uzina mediaticității promoțional devine aproape inevitabilă (este în fond ceea ce facem și noi acum). Îmi vine în minte reclama banală pentru „paginile aurii”: *dacă nu ești acolo, nu ești*. Sunt riscurile de a trăi aceste timpuri care rămân încă suficient de neprielnice pentru activitățile artistice neproductive. Într-o anumită perioadă trebuia să ne acredităm pe lângă Uniunea Compozitorilor cu un *Autoreferat*, apoi în programele de sală secretarii muzicali au inventat un „cuvânt al autorului”, în care compozitorul trebuia să-și explice lucrarea sau ceva asemănător.

Referitor la *tehnicele de compoziție* sunt și zăbovi puțin, deoarece ați pus degetul pe o rană încă neînchisă. Societatea hiperindustrializată dominată de tehnică s-a implementat atât de profund în fenomenul artistic, încât i-a împrumutat acces-

tuia până și natura sa. Arta nu mai este *meșteșug*, ci *tehnică*. De aici standardizarea de tip manierist, de aici și criza stilului etc.

Amintiți de *emanațiile creației enesciene*, care pentru noua școală românească de compoziție a însemnat foarte mult. Este adevărat, și faptul poate fi văzut urmărind creația românească a ultimelor patru decenii ale veacului XX. Aici aș dori să aduc o scurtă precizare. Nu cred în decretata „școală clujeană de compoziție”. Sunt înclinat să accept că prin ceea ce se face bine la Cluj se mai împlinește ceva din școala componistică românească. Problema în sine are niște conotații periferice, exprimând nemulțumirea unor respectabili cetățeni ai Clujului care prin educație, mentalitate și civism sunt cu mult mai europeni decât acei bucureșteni care numesc, cu un aer de superioritate nemotivată, orașul nostru provincie (adnotare care, din punct de vedere administrativ, vrem sau nu vrem, este adevărată). Extrapolând aceste incidente atitudinale, mărturisesc că și în cadrul Uniunii Compozitorilor se manifestă un anumit sectarism senioral, unii colegi de breaslă manifestându-se chiar prin niște „mitocisme” greu de îngurgitat. Dar aceasta nu justifică în nici un fel catalogările după criterii regionale de tip *școală clujeană, școală ieșeană* etc.

– *Ce a însemnat pentru Dvs. (bineînțele în sens creativ) Revoluția Română din Decembrie '89? Nu mă refer aici neapărat la deschiderea unui nesperat orizont de libertate creatoare care s-a deschis, ci la natura deciziilor creative pe care ați avut libertatea (din '90 încoa) de a le lua, fără a mai fi condiționat de existența unui mecanism de cenzură. Care au fost opțiunile, prioritățile și, în consecință, realizările (genuri, forme, stil)? Cum ați reușit în aceste condiții noi să vă realizați specificul individual al muzicii pe care ați scris-o?*

– Prin modestele încă deschideri pe care ni le-a oferit anul de grație '89, am reușit să fim mai stăpâni pe noi și poate mai responsabili cu creația noastră. Faptul că nu mai ești obligat de a cere un „bun de difuzare” și ești absolvit de reflexul de a „cerși o achiziție” de la conducătorii comisiilor Uniunii Compozitorilor este, în esență, un fapt pozitiv. În rest, mai suntem încă destul de departe de a trăi într-o societate civilizată modernă. Se face atâta caz de argumentul geografic pentru acreditarea europeanismului nostru, fără a pune în cântar mentalitățile, atitudinile, egoismele primitive, mârłaniile noastre funciare, care ne plasează încă în afara a ceea ce este Europa modernă. Abia acum putem vedea cu luciditate că de Europa ne desparte o generație bună, adică pe puțin 10-15 ani de efort. Cei care prin tradiție am păstrat câte ceva din mentalitatea vieneză (fosta capitală a străbunicii noastre) suntem conștienți de ba-lastul atitudinal deversat de pe canalele frumoase ale Bosforului pe malurile cristaline ale Dâmboviței. Dar „neamul trebuie să-ți fie drag și casa ta să-ți fie veșnic sfântă”, spunea undeva Argezei.

– *Ne-am maturizat (în sens cultural, bineînțele) suficient pentru a depăși modelul romantic al compozitorului rătăcind cu privirea pierdută în păcla propriei inspirații scăpate de sub control?*

– Este evident, și școala clujeană de compoziție o demonstrează din plin, că un compozitor, „sclav al intuiției”, are obligația de a fi și savant, deci „preot al rațiunii”. Rimski-Korsakov, spre exemplu, însoțește al său „Tratat de orchestrație” cu exemple din propriile lucrări, validând, de această dată prin analiza teoretică, valabilitatea soluțiilor componistice realizate.

– *Care au fost motivațiile și rațiunea interioară de a vă dedica studiului formelor și a scrie o serie de tratate în care ați analizat la modul sistemic această problemă?*

„... Valentin Timaru se apropie cu bun succes de poetica blagiană, având toate instrumentele de investigație de a sonda adâncimea și frumusețea acestei lumi mirifice... corul și ansamblul de instrumente asociate corului ating o treaptă elevată a discursului. Fragmentul asociat rândurilor: „unde arde patima/unde cântă lacrima” constituie o pagină de referință în literatura muzicală nouă.

(SIGISMUND TODUȚĂ)

– Ne-am maturizat este doar un fel de a spune. Pentru moment, trăim încă deruta unei libertăți efective pe care nu știm să o exploatăm suficient și din lipsă de capital nici nu o putem fructifica. Ruptura dintre instituțiile de spectacol și compozitori este o realitate, dar vina va trebui împărțită, pentru că ea, ca atitudine, se găsește în ambele tabere. În ceea ce mă privește, nu am de ce să mă plâng, deoarece mi-am păstrat relațiile cu interpretii aproape ca și înainte.

Referitor la cazul Korsakov, doresc să menționez că l-am trăit oarecum pe viu, forțat de împrejurări. Fiind în situația de a tipări un curs de orchestrație, din rațiuni economice editorul mi-a sugerat ca exemplificările să fie cu predilecție creație proprie, pentru a nu îngreuna devizul cu diverse obligații materiale conexe. Era un curs practic de scriitură pentru ansamblu, unde a trebuit să exemplific și diverse transcripții, pe care bineînțele le-am efectuat tot pe lucrările proprii. Așa s-a născut *Ansamblul muzical și arta scriiturii pentru diversele sale ipostaze*, carte tipărită de către Institutul Biblic „Emanuel” din Oradea.

Referitor la *formele muzicale*, vă fac o mărturisire: nu au fost pasiunea vieții mele, în studenție am avut reale rezerve asupra lor. Sesizând aceasta, maestrul Toduță, care în primii mei ani de asistent era șeful catedrei de compoziție, m-a îndrumat spre forme, ca să învăț ceea ce nu-mi făcea plăcere să știu. Desigur că el, autoritar cum era, nu putea fi refuzat și atunci m-am trezit „vârsat la forme”. Calvarul a început să se deruleze treptat până acolo unde am reușit să-mi fac o imagine proprie asupra disciplinei, iar mai departe am fost chiar în măsură de a scrie niște cursuri ș.a.m.d. Abia acum îmi dau seama cât mi-au folosit orele de compoziție frecventate în două reprize la Toduță (prima în anii de pedagogie la Cluj, a doua după studiile cu Vieru de la București, adică în perioada 1970-1972).

– *După gloria modelului individualist romantic, iată că încet-încet alunecăm înspre evidența faptului că hiperindividualismul ar putea reprezenta un dezastru, iar în sens stilistic – o fundătură, un „no man's land”. Și este paradoxal, dar evident, că rezultanta este o uniformizare, aplăzire și o monotonie pe care o produce muzica ultimului deceniu. Și logic ar fi să încheiem cu o constatare nu mai puțin realistă decât aceea din deschiderea interviului: cum rămâne cu perenitatea?*

– Cred că am răspuns deja la o parte din aceste întrebări, iar ca licență poetică îmi permit doar un „no coment”.

În încheiere, aș vrea să remarc faptul că cele 8 întrebări „nevinovate” au fost în fapt 8 castane fierbinți pe care muzicologul Oleg Garaz, cu voce sau fără voce, a dorit să le scoată cu mâna celui interviat. Consecințele acestui demers se vor ivi pe parcurs; important este că pentru moment, aflându-ne în treabă, ne-am îmbrăcat în vorbele care nu știm dacă le va fi dat cândva să devină și fapte.

Interviu realizat de
OLEG GARAZ

SUMAR

blocnotes

Alexandru Vlad
Manhattan • 2

mediastil

Cyclon
Vorbiți • 2

editorial

Ion Cristofor
Transilvanismul: un produs expirat • 3

TRANSILVANIA, DINCOLO DE OBSESI

istoria

Gheorghe Platon

Contribuția Transilvaniei la constituirea spiritului
identitar românesc • 4

Mihai Bărbulescu

Arheologia funerară în Dacia romană • 9

Alexandru Madgearu

Continuitatea romanică în Transilvania • 12

Cornel Sigmirean

Istoria formării intelectualității transilvănene
în epoca modernă • 15

Eva Mârza

Elite românești în capitala Principatului Transilvaniei
în secolul al XVII-lea • 18

interviu

Oleg Garaz

Virgil Timaru: „Slav al intuiției”, „preot al rațiunii” • 22

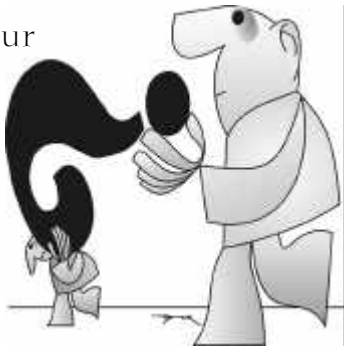
teatru

Marie-Louise Semen

Celălalt Cioran, rușii cu rușii, debutul și interactivitatea • 24

Ilustrația numărului a fost oferită redacției
din fondul fotografic al dlui VALENTIN GRANCEA
și din colecția de fotografii a
BIBLIOTECHII FILIALEI CLUJ A ACADEMIEI ROMÂNE.

bour

TRIBUNA

Director fondator:
IOAN SLAVICI (1884)

Revista apare cu sprijinul Fundației Culturale
Române și al Ministerului Culturii, Cultelor
și Patrimoniului Cultural Național.

acad. AUGUSTIN BUZURA
(director)

VASILE SEBASTIAN DÂNCU
(redactor-șef)

I. MAXIM DÂNCIU
(secretar general de redacție)

ION CRISTOFOR
ION MUREȘAN
OVIDIU PETCA

Tehnoredactare:
EDITH FOGARASI

Redacția și administrația:
3400 Cluj, Str. Universității, nr. 1
CP 281, OP 1

Tel. (064) 41.00.27
Fax (064) 19.45.64
E-mail: cst@easy.net.ro

teatru

Celălalt Cioran, rușii cu rușii, debutul și interactivitatea

■ Marie-Louise Semen

Pausa teatrală bucureșteană a cam luat sfârșit. Unii nici nu prea au avut odihnă, fiindcă la Green Hours, înspre ora 9 seara, s-au tot jucat spectacole pe mai tot parcursul verii. Ba, deunăzi, clubul de pe Calea Victoriei a găzduit și o lansare de carte – *cartea junglei X*, adică textele spectacolului *jungle X* de Gigi Căciuleanu, de la Teatrul Underground din Tîrgu-Mureș. Și pentru că tot veni vorba de carte în legătură cu teatrul, încă una se va fi lansat la Teatrul Act, pe 26 septembrie: *Uitarea* de George Banu, în traducerea Ancăi Măniuțiu, text ce i-a servit regizorului Mihai Măniuțiu pentru spectacolul realizat la Teatrul Național Cluj, în stagiunea trecută.

Dar ce mai e nou prin oraș? În afara schimbărilor în managementul de top al teatrelor (venirea lui George Mihăiță la Comedie, ajutor, în calitate de adjunct, de Gelu Colceag, și instalarea lui Alexandru Darie la Bulandra), sînt o sumă de noutăți de consemnat. Teatrele încep să fiarbă, adesea cu sare și piper, în noua stagiune. Unele se străduiesc din răspuzeri să rupă gura tîrgului cu evenimente, mai mult sau mai puțin de PR sau, cum ar spune unii, fabricate. Un exemplu din categoria „mai mult” este „Săptămîna Mălăele la Teatrul de Comedie”, care conține spectacole fie regizate de Horațiu Mălăele, fie în care Horațiu Mălăele deține partitura principală. Printre ele, o premieră: *Țara lui Abuliu* de Dumitru Solomon, regia Horațiu Mălăele, cu Marian Rălea, Valentin Teodosiu, Alexandru Pop, Dorina Chiriac și alții. Tot printre ele, spectacolul *Scapino*, care a stîrnit reacția domnului Alexandru Dabija: *Scandalos și trist este faptul că această „variantă” a spectacolului, la care pe vremuri am prestat regia artistică, apare acum în „Săptămîna Mălăele” de la Teatrul de Comedie! Cum ar veni, în seria de „opere complete”!* Dincolo de această săptămîna, Alexandru Dabija montează la Comedie *Escu de Tudor Mușatescu*. Îl va urma Gelu Colceag cu *A douăsprezecea noapte*.

Revenind, există un exemplu și din categoria, să-i zicem așa, „festivitate legitimă”: Teatrul Național din București aniversază 150 de ani de la aprinderea luminilor în Teatrul cel Mare. Drept pentru care, în afară de spectacole, Naționalul bucureștean a planificat, pe 7 octombrie, o sesiune jubiliară, la sfîrșitul lui noiembrie, o „Săptămîna a Teatrelor Naționale”, iar pe 30 decembrie, un eveniment monden: un bal, organizat după toate regulile artei, la care, după toate regulile unei alte arte, se vor acorda noi titluri de Societari de Onoare și de Societari ai Teatrului Național, precum și diplome și medalii aniversare.

Cît despre ce spectacole, cu ce autori, cu ce regizori pregătesc teatrele bucureștene pentru această toamnă și nu numai, putem spune următoarele: unii au abandonat, cel puțin momentan, proiecte anunțate cu surle și trîmbițe anul trecut și nu mai suflă despre ele nici o vorbă, avîntîndu-se în cu totul alte zone – vezi *Lolita* (Cătălina Buzoianu) – Teatrul Mic – și *Opera de trei parale*, la care Victor Ioan Frunză a repetat intens la Nottara, dar a căruia premieră n-a mai fost să fie. Capitulul Nottara cuprinde, pentru început: *Petrecere într-un pian cu coadă* de Mihai Ispirescu, regia Radu Nichifor, *Castelul de Kafka*, regia Geirun Tino, *Război și pace*, regia Petre Bokor,

Doamna nevăzută de Calderón de la Barca, regia Alice Barb.

Alții, dimpotrivă, sînt consecvenți și păstrează pe lista lor de proiecte spectacole care ar fi trebuit să iasă anul trecut, dar pentru care n-a mai fost vreme, dintr-un motiv sau altul (cum ar fi refacerea sălii) – cazul Ancăi Bradu, la Bulandra, cu spectacolul *Fidel*, trecut însă la secțiunea „în viitor”. La „în repetiții” se află *Sorry* de Alexander Galin (Sanda Mantu), *Titus Andronicus. Anatomia unei căderi* de Heiner Müller (Alexandru Darie) și *Oblomov*, după Gonțarov (Alexandru Tocilescu).

Conform unei aritmetici simple, dintre teatrele bucureștene, Naționalul este cel mai fidel „Anului Caragiale”, între premierele anunțate figurînd trei producții pe texte ale autorului amintit: *O noapte furtunoasă* (Felix Alexa), *D’ale carnavalului* (Gelu Colceag), *O scrisoare pierdută* (Grigore Gontă). Naționalul are însă și alte proiecte, cum ar fi spectacolul lui Radu Penciulescu, *Celălalt Cioran* (selecția și montajul textelor – din *Caietele* lui Cioran – îi aparțin lui George Banu), *Ispita* de Vaclav Havel (Mihai Manolescu) sau *Dialoguri siblinice* de Andrew Bowell (Michel Făgădău). Nu lipsește premiera absolută cu *Crimă pentru pămînt*, după Dinu Săraru (versiunea dramatică și regia semnate de Grigore Gontă). În plus, doi ruși din Sankt Petersburg vor monta alți doi ruși: Iuri Krasovski, pe Cehov (*Trei surori*) și Serghei Cerkasski, pe Gogol (*Revizorul*).

Cu o aritmetică și mai simplă se verifică faptul că Valentin Nicolau ocupă locul al doilea după Caragiale, situîndu-se în fața Cehov și de Shakespeare: două texte ale sale vor fi montate la București în acest sezon teatral (nu l-am socotit aici și pe cel din planurile Teatrului Național de Televiziune): *Uzina de plăceri* (Alexandru Berceanu), la Nottara, și *Legenda ultimului împărat* (Alice Barb), la Teatrul Național.

Odeonul este unul dintre teatrele cele mai dedicate (dacă nu cel mai) promovării tinerilor artiști – regizori și dramaturgi – și, ca urmare, stagiunea la Sala Majestic debutează cu două producții din perimetrul „Debut”: *Norway Today* de Igor Bauersima (Andreea Vălean) și *Morții și viii* de Ștefan Caraman (Ana Mărginean). Alte proiecte ale Odeonului: *Conu’ Leonida față cu reacțiunea* (Mihai Măniuțiu), *Arden din Kent* (Dragoș Galgoțiu), *Veronica se hotărăște să moară* (Gelu Colceag).

Și deși nu e arondat (deocamdată) nici unui teatru, nu pot trece peste proiectul lui Radu Afrim cu *Café del Sol*, o continuarea sau, mai bine zis, cealaltă față a monedei *Ocean Café*. Dacă în *Ocean Café* era vorba despre o femeie îndrăgostită, de data aceasta va fi despre un bărbat îndrăgostit. Regizorul a anunțat un concurs și a și primit, electronic, vreo 10 texte. El are nevoie doar de 4 sau 5. Știrea aici e că regizorul s-a lăsat pe mîna publicului. Interactivitate ca la carte: textele au fost urcate pe net, la www.liternet.ro, unde, într-o manieră democratică și transparentă, așteaptă voturile cititorilor... Suspans total: care texte vor fi incluse în scenariul lui Afrim, care teatru va găzdui acest spectacol, la ce dată și cu ce actori? Printre autorii care s-au prins în acest pariu: Adina Dumitru, Alin Fumurescu, Mihaela Mihailov, Doamna T., Filip S., Ștefan Caraman.